

Dr. Oláh Jánosné

A tolsztoji pedagógia mai érvénye

Doktori értekezés

Szeged

1986.

"Tolsztoj mindig példakép lesz, életének legbensőbb mélységeit illetően, fájdalmas szenvedésektől áthatott példa, amit mindenkinek utánoznia kellene."

/Alberto Moravia/

"Tolsztoj művei sohasem avulnak el. Mindig lesznek emberek, akiket a bensejükben élő szellem magával ragad, akik kiszolgáltatottjai lesznek ama váagnak, hogy emberségesebb emberré váljanak. Tolsztoj egyike az emberiség nagy nevelőinek."

/Albert Schweitzer/

"Bölcs szentje a jövő kétezer évet
megformáló keleti géniusznak;
szavai, elhagyva szélverte révet,
vihartalanabb jövőbe úsznak."

/Weöres Sándor/

"Jasznaja-Poljana nevének hallatára mindig meg fog jelenni szemem előtt az idegen gyermekekkel körülvelt öreg, az egykori mágnás képe, aki korábbi rabjainak barátjává vált."

/Cuny/

I. Tolsztoj, a pedagógus

Lev Nyikolajevics Tolsztoj 1828. augusztus 28-án /az új időszámítás szerint szeptember 9-én/ született Jasznaja Poljana-ban. Apja Nyikolaj Iljics Tolsztoj /1794-1834/, anyja Marija Nyikolajevna Tolsztaja /szül. Volkonszkaja/ /1790-1830/. Az írónak három fivére és egy húga volt.

Gyermekkorára így emlékezik vissza: "Minden családnak van egy korszaka, amikor a betegség s a halálesetek még nem köszöntenek be, s a család tagjai nyugodtan élnek. Anyám halála előtt, férje családjában, úgy hiszem, ilyen korszakot élt át. Mindenki egészséges volt, vidám és barátságos. Apám elbeszéléseivel és tréfáival mulattatta a családot. Én ezt az időt már nem ismertem. Amikor emlékeim vannak magamról, anyám halála rányomta már pecsétjét családjunk életére. ... Anyámra egyáltalán nem emlékszem. Másfél éves voltam, amikor elhunyt. Különös véletlen folytán egyetlen arckép sem maradt róla... Azt mondják, nem volt szép, de azokhoz az időkhöz képest igen művelt. Az oroszokon kívül... négy nyelven tudott: franciául, németül, angolul, olaszul." ¹

Fogékony volt a művészetek iránt, szépen zongorázott és ragyogó mesemondó volt. Legvonzóbb tulajdonsága az volt, hogy mindig ura maradt indulatainak. Nem ismerte a durva szavakat. Leginkább végtelen jóságára emlékeznek a közelében élők.

"Apám középtermetű, jókötésű, eleven, szangvinikus ember volt, arca kellemes, szeme mindig szomorú. Élete gazdasági foglalatosságok közt telt el, amelyekhez, úgy látszik, nem volt nagy szakértelme, de volt egy akkoriban ritka tulajdonsága: nemcsak hogy kegyetlen nem volt, de inkább jóságos és gyenge. Ugyhogya az ő idejében testi fenyítésről soha nem hallottam." 2

A Tolsztoj gyermekek neveltetése úgy folyt, mint a korabeli orosz arisztokrácia gyermekeié. A család egyidőben több nevelőt alkalmazott.

Ötéves koruktól kerültek a nevelők irányítása alá. Tolsztoj első tanítója a német anyanyelvű Fjodor Ivanovics Rössel volt. Rössel jól ismerte tanítványai lelkét, hajlamait, képességeit, személyiségét, de nemcsak ismerte, hanem szerette is őket. Nevelési módszereit mindig tanítványai személyiségéhez igazította. A kis Levről ilyen jellemzést adott a francia Prosper de Saint-Thomasnak: "Ljovocskának túlságosan is lágy a szíve, megfélemlítéssel semmit sem ér el nála, de gyöngédséggel mindent." 3

Lev érzékenységét, rendkívüli képzelőerejét a szigorú - néha kegyetlen - francia nevelő is felismerte: "Nagyszerű feje van ennek a gyereknek, valóságos kis Moliere!" 4

A fölényes, gunyoros modorú tanárt mindennél jobban gyűlölte a gyermek Tolsztoj. Minél jobban meg akarta aláznia őt, annál inkább lázadt az érzékeny fiú. Talán ez az emlék tette őt minden kényszer, minden erőszak következetes ellenzőjévé az élet minden terén - beleértve a pedagógiát is.

Az erős kéz politikáját alkalmazó francia tanárral szemben Tolsztoj Rössel pedagógiai módszereit tette magáévá.

Tolsztoj szinte rajongással szerette testvéreit, apját, nagyanyját, nagynénjeit. A nagy családban vidáman, szabadon, boldogan teltek az évek. A gyermeket szeretet, a családi élet melege vette körül. Hatalmas séták a természetben, játék a szabadban, a vak mesemondó meséi, beszélgetések a muzsikok gyermekeivel, és eközben szinte a játszva tanulás jellemezte gyermekéveit.

"Visszatér-e még valaha az a frissesség, gondtalanság, a szeretet igénye, a hit ereje, amely a gyermekkorban megvan az emberben? Melyik időszak lehet szebb annál, amelyben a két legszebb erény: az ártatlan vidámság és a határtalan szeretetvágy volt egyetlen sarkalója az életnek?"⁵ - írja erről a korszakról Gyermekkor című regényében - megfogalmazva benne a gyermekkor szeretetének Rousseau-i gondolatát.

Az érzékeny ifjú rengeteget olvas. Jó megfigyelő, kitűnő memóriája van. Tizenhét éves korában beiratkozik a kazanyi egyetem matematikai karára. Csakhamar úgy dönt, hogy diplomata lesz, és elkezdi tanulmányozni a keleti nyelveket, majd átíratkozik a jogi fakultásra. Az sem érdekli. Szinte minden idejét olvasásra és az őt érdeklő témák /filozófia, irodalom/ tanulmányozására fordítja. Olvasta Gogol, Rousseau, Puskin, Hegel és Goethe műveit. Kommentárt írt Rousseau filozófiájához, tanulmányt II. Katalin Instrukció-járól és Montesquieu Törvények szelleme című művéről.

Egyre inkább taszította az egyetem hivatali légköre, és egyre jobban megszerette a függetlenségben végzett egyéni munkát. Sehogy sem tudott beilleszkedni az egyetem unalmas fegyelmébe.

Érezte, hogy Rousseau és Montesquieu az ő igazi tanára. 1847. április 12-én - meg sem várva a vizsgákat - engedélyt kér a rektortól, hogy egészségi okokból abbahagyhassa egyetemi tanulmányait.

Naplójában programot dolgozott ki önmaga tudományos képzésére:

"Átvenni az egész jogtudományi anyagot, tanulmányozni a francia, orosz, német, angol, olasz és latin nyelveket, tanulmányozni a gyakorlati orvostudományt és az elméleti orvostudomány egy részét, tanulmányozni a mezőgazdaságot elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt, tanulmányozni a történelmet, a földrajzot, a statisztikát, tanulmányozni a matematikát - a gimnáziumi anyagot -; dolgozatot írni, elérni a középfokú színvonalat zenében és festészetben, megfogalmazni az élet-szabályokat..."⁶

Gazdag, szép program, messze túlnő egy átlagember átlag életkorán. De Tolsztoj nem volt átlagember, és még 82 évesen is - halála évében - fáradhatatlanul küzdött elveinek igazáért, a tolsztojizmus minél szélesebb körben való megismeréséért, ha mégoly hevesen tagadta is időnként elméletének létezését.

Jasznaja Poljana-i birtokán nagyszabású változtatásokat akar végrehajtani: modernizálni birtokát, megjavítani a jobbágyok életét.

Megrendítette és elkésérítette azonban az az elmardottság, nyomor és igénytelenség, amely fogadta a hazatérő grófot.

A faluban nem volt iskola, és senki sem tudott írni-olvasni. Mindenütt tudatlansággal, hanyagsággal, lustasággal találkozott. A parasztok nyomorogtak, s az intézők húztak hasznot nyomorukból. Később A földesúr délelőttje című művében megírja sorozatos kudarcának történetét.

Miután rájött, hogy szélmalom harcot folytat, abbahagyta reformtörekvéseit.

Sokat olvassa a Bibliát és Rousseau műveit - főleg az Emile tesz rá nagy hatást. Néhány hétre Moszkvába utazik, hatalmas összegeket veszít kártyán, majd 1849-ben iskolát alapít a Jasznaja Poljana-i parasztgyerekek számára. A parasztok most is - mint máskor - bizalmatlanul fogadták reformtörekvéseit: "... vajon milyen haszna származik ebből a földesúrnak?" "... mi célja lehet a gyerekeinkkel?"

Két év után bezárja az iskolát, harcol a Kaukázusban, Pétervárott bekapcsolódik az irodalmi életbe, és 1857-ben féléves körutazást tesz Nyugat-Európában.

Németországban erősen bírálja az oktatási rendszert, amely abból indul ki, hogy a szellemet éppúgy meg kell törni, ahogy a "testet igába töri a gimnasztika".

"Voltam az iskolában, irtózatos! Imádság a királyért, ütlegek, szóról-szóra bevágott leckék, megfélemlített és eldurvult gyerekek." ⁷

Tolsztoj találkozott Berthold Auerbach német regényíróval, a német parasztnovella megalapítójával, aki szentimentális novelláival vált híressé, s a szellemi és politikai szabadságért harcolt. Nagyra becsülte őt, és elsősorban pedagógiai elveiért tisztelte.

"Minden módszer meddő. Akárkiből lehet kitűnő pedagógus. A legjobb módszert maguk a tanulók teremtik meg a tanítóval együtt." ⁸ - vallotta Auerbach. Ezt vallja később Tolsztoj is.

Julius Fröbel bevezette őt az európai pedagógiai rendszerekbe. Tolsztoj életidegennek, spekulatívnak, dogmatikusnak tartja kora pedagógiai elméleteit: Diesterweget túlzó racionalistának, Fröbelt elvont száraznak, Pestalozzi követőit merev formalistáknak, Herbartot a dogmatikus spekuláció nagymesterének.

Franciaországban is hasonló benyomásokat szerzett. A túlságosan szigorú fegyelemmel Tolsztoj szerint csak képmutatásra nevelték a gyerekeket. Elítélte azt a módszert is, hogy a leckéket kívülről kellett a gyerekeknek megtanulniuk. "Soha nem kaptam olyan választ, amelyet a gyermek ne kívülről tanult volna meg" ⁹ - írja a meglátogatott német, francia, svájci iskolákról szólva.

Próbát is tett a gyerekekkel: amikor a tankönyv sorrendjében tette fel kérdéseit a francia történelemből, helyesen válaszoltak, de mihelyt átugrott kérdéseivel egyik fejezetről a másikra, olyanokat mondtak, hogy IV. Henriket Julius Caesar ölte meg.

De nemcsak a gyermeki öntevékenység elfojtását, az oktatásban tapasztalható túlzott szigor, drillt ostorozta. Még keményebben bírálja azt, hogy az iskola kiszakítja a gyereket természetes életkörülményeiből. Hiányzik az iskolának az élettel való kapcsolata.

Megismerkedett a jótékonyági intézmények helyzetével is. Az árvaházakat a legfiatalabb korosztály börtönének találta: "Négyéves gyerekek füttyszóra sorakoznak fel a padok mellett, mint a katonák, parancsra emelik fel és teszik karba a kezüket, s különös, reszkető hangon himnuszokat énekelnek Istenhez és jótevőikhez." ¹⁰

Ezután két hónapot tölt Olaszországban, néhány hetet Angliában, itt meghallgatja Dickens előadását a nevelésről és bíráló megjegyzéseket tesz az angol tankönyvek száraz pedantériájáról, majd Brüsszelben cikket írt a nevelésről.

Ujságból szerzett tudomást az 1861-es cári rendeletről, mely eltörölte Oroszországban a jobbágyrendszert. A hírt nagy megrendüléssel fogadta, úgy érezte, hogy kisemizték. Egyetlen vigasza maradt: ha már nem lehetett a jobbágyok első felszabadítója, legalább első tanítójuk lesz.

Uj célért lelkesedve tért haza Jasznaja Poljanába, és ismét megnyitotta - most már több tanítót, egyetemistát fel-fogadva maga mellé - iskolája kapuit a tanulni vágyó paraszt-gyerekek előtt.

Pedagógiai folyóiratot is indít, melynek mottója Goethe Faust-jának egyik mondata: "Azt hiszed, hogy te tanítasz, pedig téged tanítanak." ¹¹

Lelkesedése azonban most is tiszavirág életű. Az őt ért sérelmek - békebíróként magára haragítja a földesurakat, azok bosszúból feljelentik, házkutatás... stb. - ismét elveszik kedvét a pedagógiától.

Hét évvel később, 1869-ben, immár harmadszor tér vissza a pedagógiához, miután befejezi a Háború és békét, és megcsömörlik az irodalomtól.

Abécéskönyvet ír a gyerekeknek, mely alapvető ismereteket közöl könnyen érthető és élvezetes formában.

Hibája: terjedelmes, drága és nem gyakorlatias. Tolsztoj átdolgozza könyvét, és 1875-ben Uj abécéskönyv címmel jelenti meg. Ez a könyv meghozza számára a várt sikert, és ebből tanítanak az orosz elemi iskolákban egészen 1917-ig.

Iskolát nyit újból és pedagógiai kísérleteket folytat. Továbbképző tanfolyamokat szervez és ún. "bocskoros egyetem" létrehozásáért küzd. Meg is kapja rá az engedélyt 1876-ban, de a helyi hatóságok közömbössége miatt tervét nem sikerül valóra váltania.

A 70-es évek végére befejezi az Anna Kareninát, és 1881-et "második születése" évének nevezi. Hatalmas változások történnek ekkor világnézetében és világszemléletében, mely korántsem egyik napról a másikra, minden előkészület nélkül történt.

Ismét elfordul az irodalomtól is, a pedagógiától is, és csak a kétkezi munkában leli örömét, cipészkedik, napokon át kaszál a paraszttal. Héberül tanul, hogy jobban megértse a bibliát, szektásokkal érintkezik. Azt hangoztatja, hogy a pravoszláv egyház megváltoztatja Krisztus tanítását, ezért kilép az egyház kötelékéből, és minden ember egyenlőségét hirdeti.

Ekkor fogalmazza meg új vallási és erkölcsi nézeteit, melyek tolsztojanizmus néven váltak ismertté.

Ettől kezdve alig ír, többnyire csak tanulmányai jelennek meg: Mi az én hitem? Mit tegyünk tehát? Mi a művészet?

Ekkor fejezi be viszont harmadik nagy regényét, a Fel-támadást, és ír még néhány maradandó novellát: Iván Iljics halála /1886/, Kreutzer szonáta /1890/, Bál után /1903/, Hadzsi Murat /1910/ - 1910-ben bekövetkezett haláláig.

2
Tolsztoj pedagógiai tevékenysége, iskolai tanítása alig néhány évre korlátozódik. Nevelni és oktatni azonban nem szűnt meg élete végéig, és legtöbb pedagógiai elve napjainkban is helytálló. Példaképének és mesterének Rousseaut, a nagy francia író-tartotta, és a neveléstörténet mind a mai napig Rousseau egyik legnagyobb követőjének, eszméi továbbfolytatójának tartja Tolsztojt.

A két "világszellem", akik közel száz év távolságában találkoztak, születésükre, vérmérsékletükre, családi, neveltetési és társadalmi viszonyaikra nézve nagyon különbözőek. Rousseau szegény családból származott, édesapja órás volt. Tolsztoj ósrégi nemesi család sarjaként született. Tolsztojnak lehetőséget biztosítottak ahhoz, hogy egyetemen tanulhasson, Rousseau csak elemi iskolai tanulmányokat végzett, és hányatott élete során csak arra nyílt lehetősége, hogy magától fejlessze tudását. A sok különbözőség ellenére gondolataik sok vonatkozásban megegyeztek.

A kor, melyben a két nagy elmélkedő élt, sokban különbözött egymástól. Rousseau munkássága a francia felvilágosodás idején bontakozott ki. Ő már a polgári forradalom előtt álló kispolgári réteg számára dolgozta ki pedagógiáját. Oroszországban Tolsztoj idejében még nem érett a helyzet a polgári forradalomra. Talán ez az oka annak, hogy míg Rousseau az új ember, a szabad polgár kialakítását jelöli meg a nevelés céljaként, mely már egy új, magasabb rendű társadalom embere, addig Tolsztoj a múltban, tehát nem előre, hanem hátra tekintve keresi a nevelés ideálját.

Abban azonban megegyeznek, hogy mindketten elégedetlene-
nek koruk társadalmával, kultúrájával, megvetik a társadalmi
szokásokat és a mesterséges életformákat. Rousseau, akinek
szinte egész életét végigkíséri a szegénység, az egész tár-
sadalmat vádolja az ember boldogtalansága miatt. Tolsztoj
haragja - akinek anyagi gondjai csak ritkán voltak - csupán
saját osztálya ellen irányul. Ennek kiváltságait akarja meg-
szüntetni, és a szegény néposztályt hozzájuk felemelni. Meg-
egyeznek viszont mindketten abban, hogy a társadalomra irá-
nyítják tekintetüket, s az embert akarják jobbá tenni. Ugy
gondolják, hogy a társadalom egész rendszerét csak úgy vál-
toztathatják meg, ha előbb az egyes emberek életét alakít-
ják át, újítják meg. Céljuk közös, de a megoldást különböző
utakon keresik. Tolsztoj a felnőtt embert akarja elsősorban
formálni, Rousseau a gyermeknevelésre fektet hangsúlyt.

Mindkettőjük alapelve: vissza a természethez. Elítél-
ték a kultúrát, a haladást, mert véleményük szerint nem
használt az emberiségnek. Rousseau-t ez a hite tette híres-
sé. Amikor a dijoni akadémia által 1750-ben meghirdetett té-
telre - hasznára vált-e az emberiségnek a művelődés? -
Rousseau "egy hatalmas és merész nemmel felelt, és megnyerte
a pályadíjat." ¹²

Mindketten a haladásnak, kultúrának, művelődésnek bü-
néül róják fel az igazságtalan társadalom létrejöttét. Sze-
rintük ezek is okozói - a magántulajdon kialakulása mellett -
az osztálykülönbségek létrejöttének.

"A haladás - ha ugyan létezik, mondja a Jasznaja Poljana-i bölcs remete - nem használt az emberiségnek, hanem csak egy kis töredékének. A gőzhajó, a vasút, az elektromosság, a könyvnyomtatás csak a tudás és vagyon magasabb fokán álló rétegeknek válik hasznára, és az is csak azért, hogy ennek révén még jobban elnyomja a tudatlan, földművelő, állattenyésztő népet." 13

Alapelvüknek megfelelően a tanítást, a nevelést a természettől várják, ezért hirdetik a szabad nevelés létjogosultságát - felismervén ennek személyiségformáló erejét, de nem veszik figyelembe torzító hatását - erről később bővebben.

Rousseau szerint a gyermek jónak születik. Neveléssel rosszá lehet őt tenni, de ha a nevelés abból áll, hogy hagyjuk a gyermek képességeit spontán kifejlődni, és arra korlátozzuk, hogy figyelemmel kísérjük a gyermeki természet kibontakozását, és eltávolítjuk az ezt akadályozó tényezőket, akkor a gyermek biztosan jó is marad. A Rousseau-i természetes nevelésben a nevelés elveszti irányító szerepét, pusztán akadályokat elhárító, tehát negatív tevékenységgé válik.

Tolsztoj szerint a gyermek csak jónak születhet, és nem szabad őt neveléssel elrontani. Ez a nézete a 70-es években módosul - ettől kezdve elismeri a nevelés szükségességét.

Rousseau és Tolsztoj tehát a korukbeli gyakorlattal teljesen ellentétes nevelést követel, mely biztosítja a

gyermek gyermeki életét és boldogságát. A 18-19. században még a Szent Agoston által hirdetett nevelési elv uralkodott Európa-szerte, mely szerint a gyermek eleve bűnnel születik, a nevelés feladata, hogy küzdjön a gyermek rosszra hajló természetével, és ennek leghatásosabb módszere a testi fenytés.

Tolsztoj nemcsak a nevelésben hirdeti a szabadság elvét, hanem az oktatásban, az ismeretek elsajátításában is.

Rousseau elképzelése a nevelőről az, hogy legyen alaposan felkészítve hivatására, a gyermek nevelésére. Tolsztoj azt tartja, hogy aki másokat nevelni akar, az előbb magát nevelje meg.

A gyerekek vallási nevelését illetően különböző véleményen voltak. Tolsztoj már a kisgyermekkel olvastatja a bibliát, sokat foglalkozik vele, fogalmaztat belőle - az erkölcsi kérdések kapcsán -, Rousseau Emilje tizenöt éves koráig nem hallotta a vallás szót. "Nem tudja még talán tizen-nyolc éves korában sem, van-e lelke, és jó, hogy nem tudja, mert ha a kelletténél hamarabb tudja meg, félő, hogy sohasem fogja megtudni. Óvakodni kell hirdetni igazságokat olyanoknak, akik azokat még nem tudják felfogni. Jobb semmiféle fogalommal sem bírni Istenről, mint eltorzított fogalommal. Istent csak legnagyobb áhítattal kell említeni, de beszélni róla nem kell, különben emberré válik, és ez bűn." ¹⁴

Tolsztoj didaktikai elveinek kialakításában is nagy szerepe volt Rousseau-nak. A tanulók érdeklődéséhez igazodó

módszer elvárása Rousseau-tól származik. Ő egy egész élet-
szakaszt szentel a gyermek érzékszerveinek fejlesztésére
/2-12 éves korig/ hangsúlyozva, hogy maguk a dolgok, ne pe-
dig tankönyvek legyenek a gyermeki ismeret forrásai.

Rousseau felismeri a munkára nevelés személyiségfor-
máló szerepét. Azt az eszközt látja benne, melynek segítsé-
gével az ember megtarthatja szabadságát. Tolsztoj is nagy
hangsúlyt helyez pedagógiai gyakorlatában a munkára nevelés-
re. Iskolájában külön asztalosműhely szolgálja a gyakorlati
munka elsajátítását. Ez rendkívül nagy pozitívuma mindkét
gondolkodónak.

Az erkölcsi felfogás tekintetében mindkét "rokongon-
dolkodású szellem" nagyon magas színvonalon állt. Értekezé-
seik, könyveik minden sorával a legtisztább, legmagasabb er-
kölcöt hirdetik. Megvalósításukban azonban eltérnek.

Rousseau egész élete, ténykedése messze állt attól, hogy mo-
rálisnak, erkölcsösnek nevezhetnénk. Hirdeti, hogy a gyermek
legjobb nevelője a szülő, ő ugyanakkor állami gondozásba ad-
ja házasságából született öt gyermekét. Hirdeti a természet-
hez való visszatérést, de maga csak egyszer követi tanát, az
is rövid ideig tart.

Ezzel szemben Tolsztoj nem mond ellent elveinek csele-
kedeteiben sem. Ugy él, ahogy mástól is megköveteli. "Semmit
sem tesz, amit nem hirdet, és mindent úgy tesz, ahogy hirde-
ti." ¹⁵ Hirdeti az erkölcs magasságát - erkölcsösen él, a
vallásosság híve - ő maga is vallásos, hirdette didaktikai

elveit - ő maga is aszerint tanított, hirdette a visszatérést a természethez - ő maga is aszerint élt, hirdette a munka fontosságát - ő maga is dolgozott, művelte földjét, szerszámokat készített.

Rousseau csak halála után talált megértésre. A forradalom győzelme után hamvait a párizsi Panteonba vitték, feleségének életjáradékot biztosítottak, eszméit közismertté tették.

Tolsztoj érdemeit még életében elismerték, bár őt is sokan támadták. Nyolcvanadik születésnapjára azonban kiadták összes műveit, és ingyen szétosztották a nép között, akik imádatukkal addig pótolták számára az elmaradt megértést és elismerést.

Koruk uralkodó osztályának gyakorlatát tagadva mindketten - Tolsztoj és Rousseau - a családi nevelés szükségességét hirdetik. Rousseau hangsúlyozza az anyai gondoskodás szükségességét kisdedkorban /ne bízzák dajkára a csecsemőt!/, és azt ajánlja, hogy később az apa legyen a gyermek első nevelője.

Tolsztoj is - amikor megvonja az iskolától a nevelés jogát -, megadja azt a családnak:

"Meg vagyok győződve arról, hogy az iskolának nem szabad beavatkoznia a nevelésbe, ami csak a család joga." ¹⁶

Noha a falusi nevelést vallják mindketten, erre vonatkozó nézeteik különbözőek. Ez abból az eltérő alapállásból következik, hogy míg Rousseau Emil-jében az uralkodó osztály

gyermekeinek neveléséről fejti ki nézeteit és azt vallja, hogy a szegénynek nincs szüksége külön nevelésre /"Életkörülményeiből adódó nevelése szükségképpen, hiszen más nem áll módjában."/, addig Tolsztoj egész pedagógiai munkássága során a szegények, a nép fiainak, a parasztgyerekeknek a nevelésével foglalkozik. Ebből a különbségből eredően a romlott társadalom rontó hatását úgy akarják kiküszöbölni, hogy Rousseau kiemeli Emile-t, az úri gyereket osztályából, hogy annak züllött, felszines életmódjától megóvja, és a természettel szoros kontaktusban neveli, hogy a gyermek eredendően jó, természetadta képességei szabadon bontakozhassanak ki.

Tolsztoj pedig a nép gyermekeit, a parasztgyerekeket természetes életkörülményeik között akarja nevelni. Nem akarja a gyermeket életének legbecsesebb, legfogékonyabb korszakában kiszakítani azon életfeltételek közül, amelyeket maga a természet teremtett meg:

"A földműves gyermekei számára a tulajdonképpeni életfeltételeket - mint a mezei munka vagy az idősebbekkel való beszélgetés - semmi sem pótolhatja." 17

Tolsztoj pedagógiai tevékenységéről kedvezően nyilatkozott a korabeli orosz közoktatásügyi minisztérium:

"Egyszerű, fesztelen és független kapcsolatokat teremteni tanító és tanulók között: eltelni a kölcsönös szeretet és bizalom szellemével, felszabadítani a tanulást minden kényszer és gépiesség alól, az iskolát mintegy családdá változtatni, melyben a tanítók helyettesítik a szülőket, mi lehetne ennél jobb, kívánatosabb és hasznosabb mindenki számára?" 18

N. K. Krupszkaja A nő és a gyermeknevelés című tanulmányában azt írja, hogy az anya sem tudja oktatni a gyermeket, hiszen rendszerint ő sem tud semmit. /Krupszkaja itt a háztartásbeli nőre és elsősorban a munkásasszonyokra gondol./

A korabeli orosz asszonyok "agyában uralkodó sötétségről". így ad számot Tolsztoj A sötétség hatalma című drámájában egy obsitos katona: "És mit tudtok ti, öregasszonyok? Belefulladtok a trágyagödörbe, mint a vaksi kutyakölyök. A férfi mégis csak katonáskodik, dolgozni jár a telepre, be-megy a városba, de ti mit tudtok, mit láttok? Vénasszonyos fecsegésen kívül semmit sem tudtok." 19

Ez a szomorú tény hajtja Tolsztoj grófot tervei megvalósításában, ezért akarja megtanítani a parasztgyerekeket a legegyszerűbb ismeretekre, hogy születésükből fakadó hátrányukat enyhítse valamelyest. Ugy gondolja azonban, hogy ha írástudatlan is a szülő, az erkölcsi normákra, az emberi együttélés alapvető normáira ő tudja legjobban megtanítani gyermekét, és ezzel tulajdonképpen kimondatlanul is megfogalmazza a család hagyományőrző szerepét, mely mind a mai napig érvényes bármilyen társadalmi rendszerben.

Ahhoz, hogy megértsük Tolsztoj törekvéseit, ismernünk kell a kort, melyben élt és alkotott, és szintúgy ismernünk kell a XIX. századi orosz közeget is. Ennek ismerete nélkül vagy nem értenénk meg őt, vagy helytelenül értékelnénk írásait is tetteit.

Nézzük tehát a kort, melyben Tolsztoj iskolát alapít, és népoktatással foglalkozik.

I. Miklós cár /1825-54/ a dekabristák felkeléséért az iskolákat hibáztatta, és az 1828-as iskolai szabályzat hatá-lyon kívül helyezte a század eleji liberális szellemű és de-mokratikus jegyeket is tartalmazó rendelkezéseket. Megszün-tette a tanítás ingyenességét, csökkentette a természettudo-mányos ismeretek arányát, növelte a latin és hittan órák számát, felszámolta az egységes iskolarendszert, az egyete-mek autonómiáját. Cári rendelet mondta ki, hogy tanulással senki sem emelkedhet ki rendjéből. Különösen elhanyagolt volt a népiskolai oktatás. Elemi fokú iskolákat főként az egyház, egyes állami hivatalok és magánszemélyek tartottak fenn. 1856-ban megközelítően 3000 elemi iskola működött meg-lehetősen elhanyagolt állapotban, melyekben a lakosságnak mindössze 0,7 %-a tanult. ²⁰

A század második felében II. Sándor cár idején napvi-lágot lát ugyan némi reformintézkedés, de számottevő válto-zás nem történik.

E talajon bontakozik ki Tolsztoj pedagógiája, mely hi-báival, ellentmondásaival együtt is figyelemre méltó, huma-nizmusa pedig egyértelműen követendő korunk pedagógusai szá-mára is.

Számos cikk, tanulmány és visszaemlékezés foglalkozik a Tolsztoj család életével, ősi nemesi származásukkal, a nem is oly távoli rokonsággal, kik bejáratosak az udvarhoz, kö-zülük nem egy a cár kedveltje, de milyen is volt ez a grófi birtok, Jasznaja Poljana, hogyan élt itt a Tolsztoj család?

Ezekre a kérdésekre már kevésbé ismert a válasz. Igaz, hogy a család még Nagy Pétertől kapta a grófságot, de nem tartoztak az orosz arisztokrácia fényesebb rétegébe - magának Tolsztojnak a birtoka - mintegy 300 lélekkel - csak alig nagyobb, mint Berzsenyié. A kastély sem Cenkre vagy Keszthelyre emlékeztet, inkább a kehidai, sztegovai udvarházakra, melyekben Tolsztoj magyar köznemes társai, a Deákok, Madáchok éltek.

A család "udvartartását" a legnagyobb egyszerűség jellemezte. Érdekes adalék, hogy lepedő pl. Tolsztoj feleségének, Szofja Andrejevna Bersznek kelengyéjével készült először a Jasznaia Poljana-i kastélyba. Az a viszonylagos fényűzés, melyekről az életrajzírók adalékokat közölnek -, hogy ti. a fehérneműt Hollandiából hozatták, az ezüst étkészletek, libériás inasok... stb. csak Tolsztoj házassága után került megvalósításra.

Tolsztoj egyik bátyja - Nyikoláj katona, vele harcol Lev Nyikolajevics a Kaukázusban, fiatalon - 37 évesen - meghal tüdőbajban.

Szergej élettársi viszonyban él egy cigányasszonnyal - három gyermeke születik e viszonyból, és 38 éves korában feleségül kéri az akkor 16 éves Tatjana Andrejevna Bersz-t, Tolsztoj sógornőjét, a Háború és béke Natasáját. A terv meg hiúsul - Tatjana örök fájdalmára. Dmitrij együtt él egy prostituálttal és 29 éves korában meghal.

Marija feleségül megy egy rokonukhoz, majd annak halála után kolostorba vonul. Az egykori nagy család - a szülők

korai halálával - szétszóródik, a gondtalan, boldog gyermekkor után következik a szomorú valóság.

Tolsztojnak ahhoz, hogy birtokából megéljen, komolyan kellett volna foglalkoznia a gazdasággal, de ehhez sem érke sem kedve nem volt. Belső ösztönzést érzett viszont az önmegvalósításra, az önkifejezésre, és ezt hol írásaival, hol gyakorlati pedagógiájával, hol az emberek, a felnőttek nevelésével valósította meg.

Tolsztoj pedagógiája nagyon sok vonatkozásban forradalmi tettnek számított a XIX. századi Oroszországban. Nem a tény, hogy iskolát nyitott, ezt rajta kívül sokan megtették a filantrópia jegyében, hanem az, ahogyan ő a pedagógiát értelmezte, és iskolájában megvalósította.

Érdekes megvizsgálunk, hogy miért lett Tolsztoj pedagógus? Kortársai - író társai - nagyúri hóbortnak, bolondériának tartották, és megmosolyogták illetően tevékenységét. A kérdésre Tolsztoj sem ad egyéb választ, mint hogy ő akkor úgy érezte, ez az egyetlen helyes megoldás, belső indíttatástól vezérelve ezt kell tennie. De mi ez a belső indíttatás? Leveleiből, naplójából tudjuk, hogy Tolsztoj vívódó ember. Sokszor határozatlan, egyik nap hosszú távú programot dolgoz ki, másnap mindezt elveti, és szenved attól, hogy ezt teszi. Egy valamiben azonban - felnőtté válásától - következetes: a tökéletesedésre való törekvésében. Mindig valami szebbet, jobbat, hasznosat akar tenni, valami maradandót, és teszi mindezt az erkölcs jegyében. Számára erkölcsösnek lenni annyi, mint jónak lenni. Az 1850-es években

erkölcsi újjászületésnek tartja azt, ha a gyermekek közt van, iskolát létesít számukra - és az ő iskolájában egészen másképp lesz minden, mint a hagyományos iskolákban. Részesíteni akarja a gyermekeket abban a tudásban és felismerésben, mellyel ő rendelkezik - illetve ennek töredékében, de mindenképpen az írás-olvasás művészetét, az ismeretek alapjait akarja elsajátíttatni, hogy kivezesse őket a teljes tudatlanságból, melyről A sötétség hatalmában olyan meggyőzően írt. Ez a vágya párosul egyfajta szociális vonással, nevezetesen azzal, hogy a legelmaradottabb népréteg, a jobbágyok gyermekei számára nyitja meg iskoláit.

Megítélésem szerint tehát Tolsztoj belső indításból vált pedagógussá, az viszont kétségtelen, hogy munkásságának egyes korszakait külső körülmények határozták meg.

Első korszakát - mint arra már utaltam - a nyugati iskolákban szerzett negatív tapasztalatok váltották ki.

Nagy hatással van rá ugyanakkor néhány haladó gondolkodású pedagógussal való személyes találkozása, műveik olvasása is. Auerbach Neues Leben című könyvéről pl. azt írja egyik levelében, hogy neki köszönheti, hogy iskolát nyitott a parasztgyerekek számára, és hogy egyáltalán érdeklődik a népoktatás iránt. Ezt a kijelentését persze éppúgy nem szabad csalhatatlannak és megcáfolhatatlannak vennünk, mint annyi más hozzá hasonlót, tény viszont, hogy a benne érlelődő gondolat elindítója, a megvalósítás sarkalója lehetett az említett könyvélmény illetve személyes találkozás.

Tolsztoj ismeretében tudjuk azt is, hogy ő a művészetet sohasem tartotta elsőrendű életcéljának, sőt mint foglalkozást le is nézte. A 80-as évektől abból adódott alapvető konfliktusa családjával, hogy ő nem akarta elfogadni a műveiért kapott honoráriumot egyfajta erkölcsi meggyőződésből, mert azt tartotta, hogy bűn pénzt elfogadni olyan dolgokért, gondolatokért, melyek számára megadatnak, másoknak viszont nem. Azért válaszolt minden levélre, melyben tanácsot kértek tőle, mert nevelni akart ekkor is, de ez a korszak már kifejezetten az erkölcsi nevelésre korlátozódik, és levelezés vagy beszélgetések formájában történik.

Tolsztojban tehát együtt van a művész és a pedagógus, és a művészet, mint az önmegvalósításra való törekvés közel áll a neveléshez.

Véleményem szerint Tolsztoj pedagógussá válásának van még egy indítéka. A XIX. század első felének orosz írói-költői megalkotják és ostorozzák műveikben az ún. felesleges ember típusát. Gogol A köpönyeg, Puskin Jevgenyij Anyegin, Lermontov Korunk hőse, Goncsarov Oblomov, Turgenyev és Csehov számos elbeszélése megragadja az orosz valóságnak ezt a jellegzetes figuráját, aki henyeségre, haszontalanságra ítéltetett, aki nem akar és nem is tesz semmi rosszat, de képtelen jót tenni, így hát végülis nem csinál semmit. Tolsztoj ettől óvakodik! A byroni hősöktől, a felesleges ember típusától, aki születésétől fogva megkülönböztetett helyet tölt be az életben, befolyásos rokonai, összeköttetései vannak, azt teszi, amit elvárnak tőle, de ezzel tulajdonkép-

pen nem csinál semmit. Jól ábrázolja ezt az embertípust az 1886-ban megírott Iván Iljics halála című elbeszélésében is, melynek főhőse a halálos ágyán döbben rá arra, hogy egész életében semmit nem csinált magától, amit tett, az is mindig visszájára fordult, pedig csak azt csinálta, amit másoktól látott, és ezzel az életszemlélettel elidegenedett környezetétől, családjától, mindenütt a hazugság vette körül, és erre csak a halál óráiban ébred rá. Amikor már nyilvánvaló, hogy az élete menthetetlen, erről csak öreg szolgájával tud beszélgetni, mert családja éli a megszokott és általa kialakított képmutató, hazug életet.

Megítélésem szerint Tolsztojt az 50-es évek elején már ez a gondolat is foglalkoztatta, hiszen az orosz irodalmat szinte naprakészen ismerte, az orosz embert, az orosz életet, a speciálisan orosz problémákat pedig szinte a levegővel magába szívta, és ezek a gondolatok termő talajra találtak az ő alkotóművészetében és tenni akarásában.

Tolsztoj a nevelést éppúgy nem tartotta foglalkozásnak, mint a művészetet, ezért nem vált iskolamesterré, de tudóssá sem, hanem művész maradt, de művészetete tanító-nevelő célzatú, és a nevelést, az emberek jobbá formálását tartotta alapvető céljának élete végéig.

II. Pedagógiai alapfogalmak Tolsztoj és napjaink értelmezésében

Tolsztoj sokat foglalkozott ugyan pedagógiával, de pedagógiai összetevékenysége sokkal inkább nevezhető ösztönösnek mint tudományosnak. A pedagógiai fogalmak nem minden esetben tisztázódnak nála. Az ő eredeti célja az oktatás, művelés, és csak a 70-es években ismeri el a nevelés szükség-szerűségét. De hát hogyan lehet oktatni nevelés nélkül? Se-hogy, és ezt jól tudja Tolsztoj is, de a nyugat-európai és hazai tapasztalatok arról győzik meg, hogy a nevelés jelenlegi formájában rossz, elvetette tehát, és azt hangoztatta, hogy nincs rá szükség. Ezért honosította meg iskolájában a szabad nevelést, amely tulajdonképpen nélkülözi a nevelőnek a tanulóra való tudatos ráhatását, a személyiség fejlesztését, irányítását -, szabad teret adva ezzel a spontaneitásnak, az érzelmi, akarati tényezők szabad megnyilvánulásának.

Hogy mégis rend volt Tolsztoj iskoláiban, ez több tényező függvénye:

Az első az, hogy bármennyire tagadta is Tolsztoj, nevelt ő már az első percektől. Hiszen tanítványai visszaemlékezéséből tudjuk: megkövetelte, hogy a füzeteket szépen, tisztán vezessék, gondot fordított öltözködésükre - esztétikai nevelés -, felhívta figyelmüket arra, hogy az egyes tevékenységek végzéséhez milyen kitartásra van szükség - akarati nevelés -, nevelt személyes példájával, azzal, hogy bármikor

bármit meg lehetett kérdezni tőle - mindig türelmesen válaszolt a kérdésekre, de ha valaki értelmetlen közbekiáltásokkal zavarta a beszélgetéseket, arra hol tréfás, humoros hangon, hol ingerülten rászólt. Olyan is volt, akit kiküldött "az óráról", de ennél nagyobb büntetést senki nem tudott elképzelni.

Egyik kutatója úgy jellemezte a Jasznaja Poljana-i iskolát, hogy abban Tolsztoj egyszemélyben a "tankerületi főigazgató" és a tanár, a tananyag összeállítója és oktatója.

Nevelt továbbá Tolsztoj a munkára is, hiszen asztalosműhelyeket rendezett be iskolájában, megtanította növendékeit a szerszámok használatára, arra, hogy rendet rakjanak maguk után - ezt mindig szigorúan ellenőrizte -, csak a munkára nevelés nála a fizikai munkára korlátozódott, de ezzel is az életre készítette fel tanulóit. "Gyakorlati foglalkozást" tartott a veteményes kert egy részében, a botanikus kertben megfigyelték a növények fejlődését, tehát az életre készítette fel növendékeit.

Az iskolai foglalkozások lényegét, magját adta az erkölcsei nevelés. Ezt soha nem is tagadta Tolsztoj, sőt a világnézeti nevelés szükségességét is hangsúlyozza - kiemeli a Biblia tanításának fontosságát.

A szabad nevelés azért sem eredményezhetett anarchiát Tolsztoj iskolájában, mert - különösen az első hónapokban - ő volt a tanító. Hogyan is mertek volna rendetlenkedni, netán szemtelenül viselkedni a jobbágygyermekek abban az iskolában, melynek tanítója a földesúr maga, az az ember, akinek köte-

lező tiszteletét már szinte az anyatejjel magukba szívták, hiszen az ő birtokán éltek, hallhatták szüleiktől nemegyszer, hogy létük függ tőle, ha akarja, elkergeti birtokáról a renitenskedőt vagy kegyetlenül megvereti - bár ezt Tolsztoj sosem tette, de megtette helyette az intézője, hiszen a testi fenytés szinte mindennaposnak számított Tolsztoj korában - hangsúlyozom, az ő birtokán nem ez volt a gyakorlat, de előfordult ott is.

Teljesen természetes tehát, hogy ilyen körülmények között a megszeppent jobbágygyerek nem rosszalkodott Tolsztoj óráin, és nem volt szüksége azokra a fegyelmezési rendszabályokra, melyektől annyira irtózott.

Kiemelnék még egy szempontot - a korábbi megállapítás igazolására:

Mint tudjuk, a XIX. században, de még a XX.-ban is ^{Oroszországban} Téppúgy, mint Európa más államaiban - vagy a világon bárhol - elterjedt fegyelmezési eszköz volt a testi fenytés. Emlékezzünk rá, hogy A parasztok azért sem akarták az iskolába engedni gyermekeiket, mert féltek, hogy elszoknak a veréstől. A megfélemlített, veréshez szoktatott gyerekek már azért is rácsodálkoztak tanítójukra, hogy ő ezt nem teszi.

Tolsztoj értelmezésében: "A nevelés egy személynek kényszerű, erőszakos ráhatása egy másikra azzal a szándékkal, hogy neki megfelelő embereket alakítson ki." ²¹

Napjaink értelmezése szerint viszont "a nevelés olyan konkrét emberi tevékenység, amelyben a nevelők és az általuk

mozgásba hozott tényezők alakítólag hatnak a neveltekre".²²
A nevelés célirányos, tervszerű és szervezett folyamat.

Látjuk tehát, hogy rossz értelmezésről van szó csupán Tolsztoj pedagógiájában és nem a nevelés elvetéséről.

Tolsztoj a nevelés helyett a művelés fontosságát hangsúlyoztatja. Szerinte: "... művelés az embereknek egymáshoz való szabad viszonya, melynek egyrészt ismeretek szerzésének, másrészt ismeretek közlésének hiánya az alapja."²³

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Tolsztoj a Ki kitől tanuljon meg írni című tanulmányában is. Kifejti ebben, hogy sokszor olyan szavakat, kifejezéseket hall a gyerekektől, melyek nagyon helytállóak, de neki eszébe sem jutottak volna. Egy eset: krétáért küldte ki az egyik tanulót. Az sokáig elidőzött, és mire visszatért - Tolsztoj épp egy érdekes történetet mondott el -, már elfelejtette, hogy ő küldte el a gyereket. Arra a kérdésre, hogy hol volt? ezt válaszolta a fiú: csippentettem a krétából. Ez a szó annyira megtetszett Tolsztojnak, hogy beírta naplójába - hozzáfűzvé, hogy ennél találóbban nem is lehetne kifejezni ezt a tevékenységet.

Mit értünk mi a művelés fogalmán? "A nevelés tárgyi oldalát, tehát azt a folyamatot, hogy valamilyen objektív tartalommal alakítjuk a személyiséget. A nevelés alanyi oldalát viszont, tehát azt a folyamatot, hogy a személyiség az objektív műveltségi tartalmat befogadja, asszimilálja, vele gazdagodik, művelődésnek nevezzük." 24

Tolsztoj tehát a művelést azonosítja az oktatással, napjaink pedagógiája szerint viszont az oktatás ismeretek közvetítésével történő nevelés.

Tolsztoj azt mondja: "... az iskolának egy célja legyen: ismeretek, tudás közvetítése anélkül, hogy megkísérelné a meggyőződések erkölcsi területére, a hitbe, a jellembe beavatkozni." 25

Fentebb már szó esett arról, hogy mennyire fontosnak tartotta az erkölcsi és világnézeti nevelést, ily módon ez a megállapítása is ellentmondásai közé sorolható.

Tolsztoj tehát azt tartja, hogy az iskola általános ismereteket közvetítsen, és bízza a tanulóra, hogy befogadja-e azokat vagy sem. Ezzel már megjelölte a szerinte ideális módszert is: "Csak az a tanítási mód helyes, amellyel a tanulók meg vannak elégedve." 26

Ez a megállapítása természetesen nem helytálló, hiszen az oktatás és a tanítás egyik lényeges elemét veti el ezzel. Tolsztoj egyébként nem egy hagyományosan működő iskolát képzelt el a művelés feladatának megvalósítására, hanem játékos tanítást, előadásokat, bábszínházat és múzeumot, tehát minden olyan "közművelődési" intézményt, mely bármilyen formában hivatott a műveltség fejlesztésére, de legyen mentes az iskolai fegyelemtől, drill-től, kiszolgáltatottságtól.

Tolsztoj ellene van a vizsgáknak is, mindenféle osztályozó minősítésnek, mert az a véleménye róla, hogy "... egy nagy ember kínozza a kicsinyt, bár nincs hozzá joga." 27

1874-ben módosít a szabad nevelés elméletén, ezt írja: "A szabadságot nem lehet előírni; mértéke csak a tanító kisebb vagy nagyobb tehetségének eredménye... Az az iskola, amelyben kevesebb kényszer uralkodik, jobb, mint az, amelyben több a kényszer." 28

1862-63-tól már nem érdeklődik mindig azonos mélységgel az iskola ügyei iránt. Kétségek is gyötrik, erről ír Gyónás című munkájában, ahol végülis önkritikusan kimondja a cél és eszközök tisztánlátásának hiányát: "... állandóan egy és ugyanazon megoldatlan feladat körül forogtam, amely abban állt, hogy tanítani akartam anélkül, hogy tudtam volna, hogy mit... Itt, a parasztyerekeknél azt hittem, hogy kitérhetek ez elől a nehézség elől... Hogy nem találtam ki vezető utat, ... számomra annyira ellenszenves lett, hogy belebetegedtem... lelkiileg; mindent abbahagytam, s a sztyeppébe vonultam a baskírok közé, hogy ott friss levegőt szívjak, kancatejet igyak, s teljesen állati életet éljek." 29

Figyelemre méltó itt is vívódása, kifejezésre jut ugyanakkor a Vissza a természethez Rousseau-i gondolat is. A természet közelsége mindig megnyugtatta. Nem szereti Moszkvát és Pétervárt - nyomasztja a nagyváros légköre, vidékre vágyik, Jasznaja Poljana-i birtokára vagy a baskírok közé, mert itt leli meg lelke nyugalmát. Tolsztoj egész életében a harmóniára törekedett, mely őt sosem jellemezte - lázongó, vívódó, gyötrődő gondolatai megfosztották ettől a lehetőségtől -, de a természetben lévő harmónia mindig

boldogsággal tölti el. A harmóniára való törekvés követelménye Tolsztoj szerint: közel állni a növényekhez, az állatokhoz, a természethez, minthogy ez állandóan azt az igazságot, szépet és jót testesíti meg, amelyet keresünk. Ezt írja egy helyen: "... az élet minden perce csak ront azokon a viszonyokon, amelyek születéskor összhangban voltak, vagyis minden óra a harmónia megbomlását eredményezheti." ³⁰ Azért szereti a parasztgyerekeket - és szüleiket -, mert a természet közelében élő nép emberibb, romlatlanabb, mint a civilizáció embere, vagyis közelebb áll az általa oly anyyira óhajtott harmóniához.

Tolsztoj a természet "gyermeke", aki nem nézi jó szemmel az urbanizáció folyamatát, aki ellenséget lát a nagyvárosban, mert erkölcsi meggyőződése szerint a város torzító hatással van az emberre, ugyanakkor azt tartja, hogy minek addig ez a nagy arányú fejlődés, amíg ilyen égbekiáltó a tudatlanság. Így ír erről J. P. Kovalevszkijnek: "Bármily hasznos szerepet töltenek be Oroszország fejlődésében a távírók, utak, a hajók, az irodalom ... minden korai és hiábavaló addig, amíg a kalendáriumból azt látjuk, hogy Oroszországban az egész lakosság egy századrésze tanul... Mi az a társadalmi baj, amelyet nálunk szokássá vált beismerni, és különböző néven nevezni, többnyire despotizmusnak, erőszaknak, mi ez, ha nem az elhatalmasodó tudatlanság okozta erőszak? ... Az orosz népnek égető szüksége van népművelésre. Ez a népművelés hiányzik. Nem kezdődött meg

és nem is fog megkezdődni, amíg a kormány irányítja...

A népművelés csak akkor indulhat meg, ha a társadalom kezébe kerül. A társadalomnak eredményt kell elérnie, mivel érdekében áll a műveltség színvonalának emelése." ³¹

Milyen haladó gondolat ez is, a népoktatás társadalmasítása, de Tolsztojnak ez az óhaja még jó fél évszázadig nem valósult meg.

A népművelés gondolatán kívül foglalkoztatja a különböző iskolatípusokban folyó képzés is. A leánynevelés egyetlen feladatául tartja a családi életre, az ezzel kapcsolatos feladatokra való előkészítést. Mennyi aktualitás van ebben is! Napjaink iskoláiban kulcsszerepet kapott a családi életre nevelés - és nemcsak a leánytanulók számára. A gimnáziumi oktatásból hiányolja az életben használható ismeretek elsajátíttatását! Soknak tartja az elvont ismeretanyagot. Ő egyébként mindig a tapasztalásból eredő általánosítás híve volt -, de erről később még szó lesz.

Az egyetemek legfőbb hibája - vallja -, a professzori csalhatatlanság elve, az előadások alacsony színvonala, a vizsgák szerencsejáték jellege.

Látjuk tehát, hogy hiába "csukja be" kétszer is egymás után iskolája kapuját, a művelésre való törekvése, a népművelés szükségszerűségének hangoztatása kísérő eleme lesz élete végéig.

Időnkénti eltávolodásának oka lehet az is, hogy sosem szűnik meg írónak lenni, és ha egy téma annyira kikristályo-

sodik benne, hogy azt feltétlenül papírra kell vetnie, a pedagógusból író lesz, a tudósból tanító, és ekkor csak /?/ írásával nevel.

1863-ban - a Jasznaja Poljana-i iskola fénykora utáni évben így ír erről A. A. Tolsztajának:

"Regényt írok az 1810-es és 20-as évekről... A gyerekeket és a pedagógiát szeretem, de nem tudom megérteni egy év előtti lényemet. Esténként eljönnek hozzám a gyerekek, és magukkal hozzák az emléket arról a tanítóról, aki bennem halott. ... Most író vagyok lelkem minden erejével." 32

Tolsztoj nem ismer félmegoldásokat. Ha ír, mással nem foglalkozik, ha viszont megcsömörlik az irodalomtól, visszatér a pedagógiához.

Tolsztoj elméleti nézeteit a Jasznaja Poljana-i iskolában valósította meg. Nézzük meg a továbbiakban, hogyan folyt az oktatás ezekben az iskolákban.

III. Tolsztoj iskolája

A Jasznaja Poljana-i iskola egy kétszintes épületben működött. Az iskolának két tanterme volt, két helyiséget a fiatal egyetemista tanítók foglaltak el, egy pedig dolgozószobául szolgált. Az iskolához asztalosműhely, botanikus kert, tornacsarnok és egy fizikai kísérletező helyiség is tartozott. Az iskola 22 tanulóval indul, de néhány hónap múlva a létszám 50-re emelkedik. 5 lány kivételével fiúk jártak az iskolába. Tolsztojon kívül először 1 majd 3 tanító foglalkozott velük.

A tornácon, az eresz alatt kis harang lóg, lenn a pitvarban tornaszerek állnak, az emeleti folyosón gyalupad. Az órarend az előtérben - falra függesztve. Sok jelentősége ugyan nincs, mert a tanítás nem e szerint történik, de azért ott van.

A tanítás rendje a következő:

Reggel 8^h körül a tanító, aki az iskolában lakik, az ott éjszakázó gyerekek közül egyet csengetni küld. /A távol lakók ott tölthették az éjszakát./ Az "ügyeletes" meghúzza a kis harang kötelét, és félóra múlva lassan feltűnnek a kis mozgó pontok a ködben, esőben, hóban. Semmit nem visznek magukkal, se könyvet, se füzetet - táskára nincs szükség. Házi feladatot sosem kapnak, az előző napon elhangzottakra nem kell emlékezniük. Egy dologra gondolhatnak csupán - ez a tanítójuk óhaja -, hogy ma ugyanolyan jól érez-

zék magukat, mint tegnap, és a holnap talán még a mainál is jobb lesz. Senkit nem szidnak meg a késésért, bár az ilyesmi csak ritkán fordul elő - főleg az idősebb fiúkat tartják vissza néha valami munka elvégzése miatt. Ilyenkor azok lihegve, futva sietnek az iskolába.

Amíg a tanító /Tolsztoj/ meg nem jön, a gyerekek a tornác körül gyülekeznek - játszanak, tréfálkoznak - vidámak! Ez volt Tolsztoj vágya! Felkelteni a tudás, a tanulás iránti vágyat. Elérni azt, hogy ez belső indíttatásra és ne külső kényszer hatására történjen.

Az iskolában semmiféle kényszer nem volt. A gyerekek akkor jöttek vagy mentek, amikor nekik jól esett, oda ültek, ahová akartak, ahol jól érezték magukat, bármikor megszólalhattak, figyelemre senki sem kényszerítette őket, fegyelmezés, fenytetés, büntetés nem volt.

Igy valósítja meg Tolsztoj azt a közeget, amelyben a gyermeki személyiség a legteljesebb formában megnyilvánulhat, az ő saját "önkiteljesedési" vágyát plántálja át növendékeire, és biztosítja számukra a megvalósulást. Mindent megtenni a gyermekért, semmiben nem korlátozni, feltárni számára a tudomány gazdag tárházát, hogy azután kedvére merítsen belőle.

Az elgondolás jó, sőt humanitása rendkívül figyelemre méltó. De megvalósítható-e ez minden iskolában? Főleg Tolsztoj korában? És jó lenne-e, ha megvalósulna? Az elgondolás pozitív, a megvalósulása torz. Az ilyen tanítás töme-

ges méretben - de idővel kisebb közegben is - anarchiához vezet. Tolsztoj azonban iskolaalapító-szervezőként is művész maradt, akinek alkotómódszeréhez tartozik, hogy kiemel egy adott problémát, azt olyan kristálytisztán tárja az olvasó elé, hogy biztos hatást érjen el vele, máskor felnagyítja a jelenséget, hogy jobban felhívja rá a figyelmet - ilyenkor ez lehet torz, groteszk vagy naturalista kép, de a hatást eléri vele az író. Olvasója figyelmét arra irányítja, amit célul tűz ki maga elé.

Ilyen céltudatos tevékenységnek tarthatjuk Tolsztoj iskoláját is. Hogy az oktatás hosszú távon nem folyhat így, ezt azt hiszem, Tolsztoj is tudta, a kudarcok elkeserítik, kiábrándítják, de ő felvillant egy olyan lehetőséget, mely szerinte az egyedüli jó megnyilvánulási forma, de ennek elméleti kidolgozásával nem foglalkozik, hibáit, hátrányát az iskola megnyitása előtt nem mérlegeli, mert nem ezt tekinti feladatának. Tenni akar valamit - hát iskolát nyit, jót akar tenni - megnyitja a "jó tanító" iskoláját, harmóniára törekszik - romantikus "iskolacsodát" hoz létre, valóságos iskolai laboratóriumot. Hogy ezt tömeges méretekben nem lehet bevezetni - ezt is tudja, de ő ekkor ezt látja a leghe-lyesebbnek - ezt teszi hát.

Látnia kell azt is, hogy ez a szabad nevelés csak az ő óráin valósul meg olyan formában, ahogy elképze-li. Mi ennek a titka? Az ő vonzó egyénisége, lebilincselő előadása, mellyel 7-8 órára is le tudta kötni a hallgatói figyelmét. Ez az ő zsenialitásának műve volt.

Az órákon mindazzal foglalkoztak, ami a mai általános iskola alsó tagozatán szerepel. Tanultak: olvasást, írást, nyelvtant, fogalmazást, orosz történelmet, rajzot, mértant, bibliai történeteket, számolást, természettudományi ismereteket, tornát, éneket.

Ezeket a tárgyakat Tolsztoj a következőképpen osztotta fel:

- 1./ Vallásfilozófiai tárgyak, az élet értelméről
- 2./ Kísérleti tárgyak
- 3./ Matematikai tárgyak
- 4./ Irodalmi művészet /ide sorolta a nyelvtant is/
- 5./ Plasztikus művészet
- 6./ Zene
- 7./ Az iparok, a testi munka, a földművelés, az élet számára szükséges anyagi eszközök előállításának tanítása

Tolsztoj törekedett arra, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését hazájuk története iránt. Többször mesélt az 1812-es eseményekről, Napóleon és Kutuzov hadjáratáról. Részletesen elmondta nekik Hadzsi Murat történetét is, melyet azonban csak 40 esztendővel később írt meg. Az orosz történelmet ő maga tanította, a hittant a pópa, de a bibliai történeteket - szépségükért - Tolsztoj tanította. A csodás elemekről elmondta a gyerekeknek, hogy nem hisz bennük.

A tudatos, értelmes olvasáshoz szoktatta a gyerekeket, ahhoz, hogy először magukban olvassák el a szöveget,

és azután adjanak számot az olvasottakról. Számítan-mértan órákon a tizedes törtekkel és a síkmértan elemeivel foglalkoztak. A nyelvtan területén gyéresebb eredményeket értek el. Tolsztoj szerint az elemzés helyett a szövegek megbeszélése fontos - előtérbe helyezve a tartalmat. Legkedvesebb volt számára a fogalmazás tanítása. Tárgyak leírása helyett események előadását kívánta, ahol szerepet kapott az alkotó képzelet is. Mestere volt a gyermeki megfigyelőképesség és a stíluskészség fejlesztésének. Fontosnak tartotta a szépségigény fejlesztését, kielégítését is. Nagy gondot fordított a rajz és ének tanítására, mert úgy érezte, hogy a parasztyerekek eddig ki voltak szorítva a művészet szépségeinek élvezetéből, hiszen azt csak a kiváltságosok gyermekei élvezhették.

Rendszeresen dolgoztak az asztalosműhelyben is, hetenként egyszer pedig növénytan kirándulásokon vettek részt.

Tolsztoj nagyon szerette ezeket a kirándulásokat. Megfigyelték a növények fejlődését, az erdő, a rét, a természet változását, a rovarok, bogarak, madarak életét, és eközben megvalósulhatott Tolsztojnak az az elve, hogy leghatékonyabb a tapasztaláson alapuló tanítás. Ezért volt szüksége a kísérletek bemutatására, a botanikus kertre, a szemléltetésre, hogy azután a tanulóval közösen vonják le a következtetéseket.

Tolsztoj gyakorlati pedagógiája, munkája a Jasznaia Poljana-i iskolában egyik legfontosabb út volt számára a

népi élet, a nép lelkének megismeréséhez, mely - meggyőződése szerint - legteljesebben a parasztgyerekekben tárult fel. A növénytani kirándulások, séták az erdőben jó lehetőségül szolgáltak a hosszú beszélgetésekre. Ezeket a beszélgetéseket nagyon fontosnak tartotta Tolsztoj. Csak így juthat közel tanító a tanítványához, csak ily módon ismerheti meg tanítványa gondolatait, érzését, kételyét vagy tudását. Ez a tanítási mód a görög bölcsekre emlékeztet, de helytálló napjainkban is, mint a tanítás, oktatás egyik lehetséges formája /tanulmányi kirándulások, múzeumi órák... stb./.

A gyerekek igénylik ma is ezt a közvetlen tanár-diák kapcsolatot, mely Tolsztoj korában még ismeretlen volt a legtöbb iskolában. Tolsztoj a nép gyermekeiben találta meg azt a tiszta forrást, melyre pedagógiáját alapozta.

Minden gondolata és érzése, melyet a nép gyermekeinek szentelt, jól kifejezik valós demokratizmusát és humanizmusát, mely művészi és pedagógiai munkásságának alapja.

A Jasznaja Poljana-i iskola demokratikus és humanista szelleme meghatározta az ott uralkodó légkör optimizmusát és életszeretetét, mely a gyermeki személyiség lelki fejlődésének egyik legfontosabb, meghatározó tényezője. Tolsztoj azért harcolt, hogy a nevelés-oktatás ne elrontsa, eltiporja mindazt a szépet, ami a gyermekben adott, hanem ellenkezőleg - elutasítva a kegyetlen módszereket - a végletekig fejlesztette azt. Ebben látta Tolsztoj a nevelés humanista jellegét. Iskolája egyfajta egyedi laboratórium volt, mely-

ben megteremtette a parasztyerekek számára az értelmi, erkölcsi, esztétikai és munkára nevelés alapvető feltételeit.

A bürokratizmus hiánya, a jóakarató tanítás, az oktató-nevelő munka sokféle formája és módszere, a tanulókkal való egyéni bánásmód, a barátságos, kollektív foglalkozások jellemezték Tolsztoj iskoláit. Ilyen légkörben biztosított volt a gyermeki személyiség zavartalan lelki fejlődése, és ezzel a problémakörrel tulajdonképpen napjaink szocialista pedagógiája is elmélyülten foglalkozik.

Útban a szocialista nevelőiskola megvalósítása felé egyik fő feladatunk az egyéni bánásmód, egyéni foglalkozások módszereinek kikísérletezése, az egyénre szabott feladatok helyes megválasztása. Az, hogy minden tanulót képességeinek megfelelő feladat megoldására serkentsünk, olyan pályát javasoljunk neki, melyben adottságait, képességeit legjobban kamatoztathatja - ez az osztályfőnökök és a szaktanárok egyik alapvető feladata.

Minden tanuló egy külön tanulmányt érdemelne. Rendkívül érdekes, hogy milyen nagy szerepe van sokszor a véletleneknek egy tanuló életének alakulásában. Véletlen, hogy milyen osztályba, milyen gyerekek közé kerül, ki lesz az osztályfőnöke, milyen személyiségjegyek hordozója, megtalálja-e a gyermekhez vezető utat vagy nem, sikerül-e oldott légkört teremtenie osztályában, vagy a rosszul értelmezett fegyelmezés elfojtja az egyéni kezdeményezéseket, a tanuló sokszínű megnyilvánulásait.

Tolsztoj a beszélgetés híve volt. Napjaink iskoláiban az igazán jó szakórák ilyen beszélgetések eredményei - az általános és középiskolákban vagy a felsőoktatási intézmények szemináriumain. Megadni a gyermeknek a felfedezés örömét! Ugy irányítani az órát, hogy az történjen, amit a tanár célul tűzött ki, de a tanulók bevonásával, közös munkával, és ne katedrai kinyilatkoztatással történjék. Ehhez oldott légkörre van szükség, és arra, hogy érdekes feladatokkal lekössük a tanuló figyelmét. Élmény legyen minden óra a tanuló számára - ezt mondta Tolsztoj is! -, érezze jól magát az iskolában! De csak akkor érezheti jól magát, ha fel tudjuk kelteni az érdeklődését szaktárgyaink iránt, és megadjuk számára a felfedezés és a kutatás örömét!

A tolsztoji szabad nevelés abban a formában, ahogyan ő hangoztatta - elvetendő, vannak azonban pozitív vonásai - melyekről fentebb már szóltam -, ezek jól hasznosíthatók napjainkban is: az alkotó, felszabadult légkör kialakítása! Ez nagyon fontos a nevelés és oktatás célkitűzéseinek eléréséhez.

Tolsztoj iskoláiban nem volt fegyelmezés - helyesebben ezt csak Tolsztoj állította, de láttuk, hogy ő is fegyelmezett, csak nem büntetett vagy nem olyan szigorúan büntetett, mint a korabeli iskolák tanárai -, és mégsem csapott anarchiába az ott folyó munka.

Tolsztoj így ír erről: "... két esztendő alatt annak ellenére, hogy teljesen hiányzik a fegyelmezés, egyetlenegy sem szolgál rá a büntetésre. Sohasem tapasztaltam lustaságot, durvaságot, ostoba tréfát, illetlen szavakat." 33

Fegyelem és munkaerkölcs

Az iskola szelleme, légköre, a hagyományok kiépítése és őrzése mindig is egyedülálló és meghatározó tényező minden iskola történetében. Tolsztoj azonban nem csak egy új iskolát nyitott birtokán, ő kora cári Oroszországában egy teljesen új típusú iskolarendszer alapjait teremtette meg. Ismeretes számunkra az az elmarasztaló véleménye, melyet nyugat-európai utazása során alkotott a különböző iskolatípusok struktúrájáról. Tolsztoj humanista gondolkodó volt, az emberközpontúságot, a szabad gyermeknevelés gondolatát korán elsajátította Rousseau műveiből. Erzékeny lelkét megragadta ez a szabad szellem, hisz mindenütt ennek teljes ellentétét látta maga körül. A jobbágy kiszolgáltatottsága földesurának, a cári önkény teljhatalmú végrehajtása csírájában megölte az egyéni gondolatok, érzések megszületését netán kiteljesedését.

"Őszintén szólva nem tudom, de valahányszor belépek az iskolába, és látom a nyílt tekintetű, angyali arcú, toprongyos, piszkos, sovány gyermekeknek ezt a tömegét, mindig valami izgalom, félelem száll meg, olyasféle, amelyet vízbefúló láttán érez az ember. Szent Isten! Hogy rántsam ki őket és melyiket előbb, melyiket később?! És itt éppen a legdrágább pusztul el, éppen az a szellemi valami, amit első pillantásra észrevenni a gyermekekben. Én csak azért akarok műveltséget adni a népnek, hogy megmentsem ezeket

az idő előtt vízbe fúló Puskinokat, Osztrogradszkijokat, Filaretokat, Lomonoszovokat. Pedig csak úgy hemzsegnek minden iskolában." 34

A cél világos: értéket menteni sürgősen és mindenáron. Ha kissé naivnak is tűnik Tolsztojnak az a nézete, hogy a nevelést különválasztja az oktatástól, a fenti cél felmentést ad számára bizonyos értelemben.

Ha tagadta is a nevelés tényét, személyisége vonzásával kézben tartotta a gyermekeket. Morozov - Fegyka -, egykori tanítványa így emlékezik vissza: "Iskolájában szigorú rend volt. Megkívánta, hogy tisztán, gondosan tartsuk iskolaszereinket. Nem szerette az ostoba csínytevéseket, s különösen megkövetelte az őszinteséget." 35

Később nemegyszer elismerte, hogy nevelte a gyermekeket, s hogy a nevelésre is szükség van. 1865-ben ezt írta A. A. Tolsztajának: "Bátran neveltem Jasznaja Poljana-i gyermekeimet. Tudtam, hogy bármilyen is vagyok, az én rájuk való befolyásom bizonyára jobb lesz annál, amely alá nélküllem kerülnének." 36 Nyilatkozatának értéke abban áll, hogy elismeri, a gyermekek nem "szabadok" fejlődésükben, s hogy az élet befolyása rájuk éppen nem a legszerencsésebb.

Tolsztoj kortársa, Emile Durkheim /1858-1917/, a szociológiai pedagógia kiváló francia képviselője szemben áll Tolsztoj pedagógiájával, amely teljes szabadságot ad a gyermeknek, nevelését pedig a természetnek engedi át. Durkheim szerint: "A büntetés éppen a törvényszegés természetes kö-

vetkezménye, a társadalmi környezet reakciója a bűnössel szemben. Az iskolát nem az teszi természetessé és nem az szabadítja meg a kizárólagos és szűk szakmaiságtól, ha számúzzuk belőle a büntetést, hanem az, ha közelebb hozzuk a társadalomhoz." 37

Tolsztoj bizonyos értelemben forradalmasította a pedagógiát. Módszere, pedagógiai elvei csakhamar ismertté váltak, és bírálói mellett szép számmal voltak lelkes hívei és követői is.

Heinrich Scharrelmann /1871-1940/ Ellen Key és Lev Tolsztoj hatására határozottan elítéli a tanító szabadságának csorbítását, és bármilyen vallási, erkölcsi, irodalmi, társadalmi meggyőződés ráerőszakolását a gyermekekre. "A szabadságra, a függetlenségre, a szabad alkotásra és cselekvésre való nevelés, a gyermek intuitív erejének felébresztése, pszichikus erőinek harmonikus fejlesztése - ugyanazt a nevelési célt fejezi ki: a szabad, alkotó személyiség kialakítását, a gyermek belső erőinek a kifejtését." 38

Scharrelmann más vonatkozásban is követi Tolsztoj és Rousseau elveit. A gyermek számára meg kell teremteni a legideálisabb környezetet tehetsége kibontakoztatásához, a tanárnak fel kell ébresztenie a gyermek érdeklődését, de aztán rá kell hagyni, tegye azt, amihez kedve van. A gyermek nem érezhet semmiféle külső kényszert. A büntetést és tilalmat kitiltja az iskolából. A tanító legyen munkatársa a gyermeknek, akivel az minden gondját-baját megoszthatja.

Scharrelmann iskolájának legfőbb elve a gyermek iránti szeretet és a szabad munkálkodás felett érzett öröm.

Bírálói, kortársai helyesen mutattak rá arra, hogy az iskola nem elégedhet meg azzal, hogy alkalmi ismereteket nyújtson, érdeklődést keltsen bizonyos ismeretek iránt, mélyebb értelmet kell adni a tanulók életének; tartós feladatokat és célokat kell eléjük tűzni. A személyiség ugyanis elsősorban tettekben, cselekedetekben, konkrét feladatok megvalósításában fejlődik és erősödik. Erőfeszítés nélkül nincs sem nevelés, sem önnevelés.

A fegyelem és munkaerkölcs tehát összefügg abban a vonatkozásban, hogy a kettő nem nélkülözheti egymást, hiszen a fegyelem, a fegyelmezés nélküli iskola óhatatlan velejárója a spontaneitás, a véletlenszerűség. Kitartó munkára csak következetességgel nevelhetünk. Nincs az a tökéletes gyermeki lélek, aki nevelés nélkül - illetve a szabad nevelés hatására - szilárd meggyőződésű, igényes, jó munkabíró, kitartó felnőtté válna. Ilyen emberek nélkül viszont egyetlen társadalmi formát sem lehet sem megszilárdítani sem fenntartani.

Ez a nevelési probléma - konkrétan a fegyelmezés, büntetés, kényszer, a gyermeki személyiség széleskörű kibontakoztatása - fél évszázaddal /de Tolsztoj első pedagógiai korszakához képest egy évszázaddal/ később is jelen van.

Napjaink pedagógiájának is élő és sokat vitatott kérdése, hogy hogyan lehet fegyelmet tartani egy 40-45 fős osz-

tályban, milyen pedagógiai ráhatással érheti el a tanár, hogy óráján minden tanuló képessége maximumát adja, az órák pedagógiai műhelyekké váljanak, ahol minden tanulót eltölthet a felfedezés öröme, és a tanárnak ne a fegyelmezésre kelljen energiájának nem kis hányadát pazarolnia.

Régóta vitatott és napjainkig megoldatlan dolog a fegyelmezés problémája. Az ókori filozófusok, Tolsztoj és hívei, sőt modern pedagógiánk jeles képviselői közül is sokan úgy tartják, hogy a tanár személyisége adja a fegyelmezés kulcsát. Az állítás így, önmagában igaz, de nem elegendő. Ez talán megvalósítható lesz jövőnk megálmodott iskoláiban, de nem valósítható meg napjainkban, és még sokáig nem lesz az. Naivitás is lenne a tanár részéről a spontán fegyelmet elvárni egy 45 fős osztályban a hatodik órán, ahol aznap esetleg írtak két nagy dolgozatot a tanulók, melyek érdemjegye döntően befolyásolja az elérhető és vitt pontszámokat. És akkor még nem számoltunk azzal a ténnyel, hogy sok tanuló fáradtan érkezik az iskolába, mert vagy TV-t nézett, vagy "baráti összejövetelel" volt, vagy nem tudott aludni, mert a szülők válás előtt állnak és átveszekedtek az éjszakát, vagy legjobb esetben éjfélig tanult, és másnap fáradtan tudásának csak töredékét produkálta.

Sok gyereket azért nehéz fegyelmezni, mert nincs életcélja. Az általános iskola kötelező, onnan kizárni senkit nem lehet - és ezt a diák is tudja. Nagyon helyes, hogy így van, minden embert kényszeríteni kell arra - ha magától nem

hajlandó -, hogy megszerezze az ismeretek alapját. De ami kötelező, azt nem mindenki szereti. A középiskola nem kötelező ugyan, de a legtöbb szülő ilyen-olyan módszerrel kényszeríti gyermekét, hogy végezze el. Van olyan tanuló is - bár meglehetősen ritka jelenség -, hogy az első év végén megbukik öt tantárgyból, évet ismétel, a második évben már látszik, hogy sokkal jobb most sem várható. Kérjük a szülőt, hogy vegye ki a gimnáziumból, taníttasson valamilyen szakmát a gyermekével, mert ha el is bukdácsol valahogy az érettségig, továbbtanulni úgyszólván képtelen. A válasz nemleges. Amíg a szülő anyagilag bírja, addig taníttatja, aztán majd lesz valahogy. Érdekes, hogy mostanában egyre több szülőtől hallani, hogy "majd csak lesz valahogy", régebben ez csak az éretlen kamaszok mottója volt.

Az oktatási miniszter az 1979/80-as tanév áprilisi nevelési értekezletére "A fegyelem, a munkaerkölcs helyzete és javításának feladatai" témakör feldolgozását rendelte el. Társadalmi életünk, napjaink lényeges kérdései a fegyelem, a fegyelmezettség, a munkafegyelem, a munkaerkölcs. Dr. Szántó Károly Pedagógia II. című jegyzetében hivatkozik egy vizsgálatra, melyből megtudjuk, hogy melyek a pedagógusok számára szubjektíve legfontosabb tevékenységek. A 12 tagú rangsorban a 11. helyre került a fegyelmezés.

Arató Ferenc A magyar pedagógiai irodalom 30 éve címmel válogatott bibliográfiát adott közre 1945-74. Az 1097 bibliográfia között a fegyellemmel kapcsolatban mindössze három rövid cikk /1950-51-ből/ és egy hosszabb, önálló kötet /1957/ jelent meg.

1937. augusztusában írta Makarenko az Izvésztijában: "Bármily különösen hangzik: a pedagógia elméletében a nevelőmunka célja - úgyszólván feledésbe merült." ³⁹ - Manapság a fegyelemről mondhatjuk el ugyanezt. Nem véletlen hát, hogy öt évvel ezelőtt kötelező témaként rendelte el a minisztérium a fegyelem és munkaerkölcs felülvizsgálását az általános és középiskolákban.

A fegyelemre nevelés önmagában is komplex jellegű, mivel felöleli a tanulók többféle kapcsolatrendszerét a nevelés folyamatában. Így többek között jellemzője a tanuló tanárokhoz, szüleihez, a többi tanulóhoz, a tanuláshoz és a munkához való viszonyának, ugyanakkor komplex jellegű abból a szempontból is, hogy a fegyelemre nevelés során figyelembe kell venni a tanulók fejlődéslélektani sajátosságait. Ezzel összefüggésben tisztázni kell azokat a nevelési eljárásokat, módszereket, eszközöket, amelyeket a fegyelem megteremtése és fejlesztése érdekében felhasználunk.

Az iskolai fegyelemre nevelés célkitűzése, feladatrendszere és módszerei mindenkor a társadalom egésze által meghatározottak. Lenin az emberi társadalom történeti fejlődésének elemzésekor a fegyelem két típusát állapította meg:

- a jobbágyrendszer fegyelmét - a deres fegyelmét;
- a kapitalista fegyelmet - az éhség fegyelmét.

Ezektől különítette el a szocialista, kommunista társadalom tudatos, önkéntes, közösségi, tevékeny fegyelmét, amelyet a proletariátus fegyelmeiből vezet le. ⁴⁰

A múlt század végén Péterfy Jenő is sokat foglalkozott a fegyelmezőssel, mint a nevelés egyik sarkalatos kérdésével. Közhelynek tekinti az olyan kijelentéseket, hogy: "A fegyelem az iskola lelke" vagy "A fegyelem az oktatás alapja". A tanulók fegyelmezéséről című munkájában így ír erről bővebben:

"Némelyek a fegyelemnek csak egy nemét ösmerik, a külsőt, melynek eredményeit legtalálósbban negatívfe fejezhetjük ki: a gyermek ne fecsegjen, helyén ne mozogjon, ne feleseljen, kihágásokat ne tegyen stb. Ha e negatív erényeket megvalósította, némely tanító már koszorút fon homloka körül, s azt hiszi, kiállotta hivatása próbáját." 41

"... a tanítónak az óráján tanúsított csendet, jó viselkedet, figyelmet ki kell érdemelnie oly tanítás által, mely az ifjak kósza képzeletét egy pontra leköti, oly modor által, mely folyton azok jobb ösztönével számol, s azt - látószólag szándék nélkül - működésre kelti." 42

Ezek a megállapítások és nevelési "ötletek" tulajdonképpen napjainkig nem avultak el és nem is fognak, mert örök értékű igazságot hordoznak.

Kényszerrel, terrorral, fenyegetésekkel nem lehet fegyelmet tartani. A fegyelem képességét kell kifejleszteni a gyermekben, és ennek összetettségéről már írtam.

A munkára nevelés, a munkaerkölcs kialakítása és elsajátíttatása is szorosan összefügg a fegyelemre neveléssel. Fegyelem - önfegyelem. Kialakítható, fejleszthető, de szemé-

lyiségektől függően változik. Sokszor halljuk a szülői panaszt, hogy óvodás, kisiskolás gyermeke nevelhetetlen, de hát mindig is eleven volt, ez mutatja, hogy egészséges, mikor rosszkodjon, ha nem gyerekkorában... stb. Ez a szülőtípus azt reméli, hogy gyermeke egyszer úgyis megjavul, ha nem, hát majd az iskolában megtanítják a rendre. A hiba ott van, hogy ez a szülő nem gondol arra, hogy amit a szülői ház elmulaszt, azt az iskola nem pótolhatja. Itt említendő meg az a helytelen szülői magatartás is, mely szerint a gyermeknek, míg kicsi, mindent szabad /"mert olyan aranyos, mert olyan jól áll neki" ... stb./, ha óvodás vagy iskolás korú lesz, akkor ugyanazokért a dolgokért már büntetés jár. A szülők nevelési gyakorlatában sajnos nagyon gyakori a következetlenség. Ha jókedvű a szülő, a gyermeknek mindent szabad, ha fáradt - semmit. Olyan is előfordul, hogy ugyanazért a dologért az egyik szituációban leszidják, a másikban megdicsérik. Nem ritka az a jelenség sem, hogy nem adnak elegendő életteret a gyermeknek. Jószándékú, segítőkész gyerek, szívesen segítene kisebb korában édesanyjának a háztartásban, de az minden munkát kivesz a kezéből - mondván - ő hamarabb elvégzi. Ez természetes, de hogy tanítsuk meg akár a legelemibb dolgot is^a gyermekkel, ha nem engedjük, hogy ő maga csinálja.

A Hazafias Népfront érdekes tanulmányt jelentetett meg a szóban forgó nevelési értekezés előtt. Arról írnak benne - többek közt -, hogy a problémás gyermekek szüleit két csoportba lehet osztani: az egyik^{nem} tudja, hogyan nevelje gyerme-

két. Többször kér tanácsot a tanártól, igyekszik vele együttműködni. Az eredmény változó, de mindenképpen biztató.

A másoknak meggyőződése, hogy az ő gyermeke jó, a hiba másokban van. Gyermekeit otthon arra neveli, hogy csak az ő normarendszere /mármint a szülőé/ az elfogadható, és aki ennek ellentmond, annak nincs igaza. Az ilyen gyermekekből lesznek a durva, dacos, verekedős "rémei" az osztálynak, mert számára valóban úgy tűnik, hogy mindenki összeesküdött ellene. ⁴³

A fegyelmezéssel szorosan összefügg a büntetés és jutalmazás kérdésköre is. Pedagógiai gyakorlatom során mindig érdekelt, hogy mivel büntetik és jutalmazzák a szülők a gyermeket. Megdöbbenő, hogy hány középiskolás gyermeket - lányokat is! - vernek a szüleik.

A jutalmazás döntő többsége pénzért megvásárolható, illetve 20-30-50 Ft egy-egy jó érdemjegyért. Előfordul, hogy egy másodikos gimnazista fiú havi zsebpénze 500 Ft. Mennyi lesz ez egyetemista korában? És mennyi marad pályakezdőként, netán 1-2 gyermekes fiatal szülőként? Tudja-e majd biztosítani a szülő /nagyszülő/ felnőtt gyermeke számára is azt a luxust, amihez gyermekkorában hozzászokott? Gyakori jelenség, hogy negyedikes tanulóink autóval járnak az iskolába /a Trabantot nem sorolják az autók közé/. Másoknak autót ígér a szülő a sikeres érettségiért.

Kevés tanuló nyilatkozik úgy, hogy jó szóval, dicsérettel, elismerő tekintettel jutalmazzák. A gyermeknek pedig még ebben a korban is - sőt később is - jogos igénye a dicséret, sőt ha rosszat tesz, talán még a szidás is.

Megdöbbentő, hogy hány tizenéves lett öngyilkos az utóbbi években. És a családi háttér szinte minden esetben látszólag teljesen rendezett. Értelmiségi vagy középkáder szülők, testvér, barát, barátnő, senki semmi aggasztó jelentőséget nem észlel, és a serdülő vagy kamasz kilép az életből - óriási űrt hagyva maga után a szülők és hozzátartozók számára.

Büntessünk vagy jutalmazunk, mikor mit tegyünk, azzal teszünk-e jót, ha átsiklunk a kisebb csínytevéseken, de ha büntetni kell, akkor szigorúak és következetesek vagyunk? Ilyen és ehhez hasonló kérdések gyakran elhangzanak minden tanári szobában, szülő és pedagógus egyaránt felteszi azokat. Makarenko úgy vélte, hogy a családban akkor kell büntetni, ha a szülői nevelésbe valahol hiba csúszott be.

Ugyanerről a kérdésről Szabó Magda így ír: "Aki veréssel intézi el gyermeke első botlását, első füllentését, ostoba csínyjét, suta tréfáját, s nem szép szóval, okos magyarázattal, végtelen szeretettel és önuralommal próbálja irányítani azt, aki most indul az életbe, nem tudja, mit rombol. Útése nyomot hagy, nem a bőrön, az idegrendszeren, féllőssé, sunyivá, az igazmondástól rettegőssé teheti a gyermeket /mert ha egy megvallott rossz osztályzat, "iskolabotrány" miatt szörnyű megtorlás következik, okosabb nem mondani igazat!/, ugyanakkor a helytállás igénye, az életben oly lényeges szilárd magatartás helyett valami sajátságos közönyt, korai cinizmust ébreszt benne." 44

A korábban említett nevelési értekezéslet kapcsán számos cikk és tanulmány jelent meg a témával kapcsolatban. Egyben szinte mind megegyezik: a tanulói fegyelmezés legeredményesebb módszere a munka. Családban vagy iskolában, szűkebb vagy tágabb környezetben olyan munka végzésére kell ösztönözni a gyermeket, melynek értelmét látja, leköti figyelmét, nem hagy számára üres járatokat, melynek velejárója az iskolai rendbontás vagy a céltalanul lézengő fiatalok semmittevése, rosszabb esetben vandalizmusa, mely nem ritkán önmaga, társai vagy idegen emberek ellen irányul.

A másik lényeges dolog a személyes törődés. Soha ne érezze azt a gyermek, hogy vele nem törődik senki. A szidást, korholást egyre nehezebben viselik el a mai gyerekek. A személyre szabott feladat viszont sokszor boldoggá teszi őket, mert érzik, hogy ők is fontosak valaki számára. Próbáljuk megtalálni a legvonzóbb közösségi feladatokat a legrenitensebb tanulóknak, kössük le energiájukat, próbáljuk azt jó irányba befolyásolni.

Legalább ennyire lényeges vonás a tanár személyisége, személyes példamutatása - ebben Tolsztojnak tökéletesen igaz van. Régi igazság az, hogy minden tanár maga felelős saját óráinak menetéért, de vannak veleszületett tényezők, és vannak elsajátítható ismeretek. Egy színes egyéniség könnyedén leköti a tanulók figyelmét, míg mások keserves munkával próbálják elérni ugyanezt - fél sikerrel. Az azonban semmiképpen sem közömbös - legyen az bármily vonzó egyéniség is,

hogy kellő szakmai és módszertani ismeretanyaggal rendelkezik-e az illető tanár, felkészült-e kellőképpen az órájára, készített-e testreszabott feladatokat az egyes tanulók számára.

A tanár saját személyiségével is nevel. Az önfegyelmet megköveteljük a tanulótól, de mi vajon rendelkezünk-e vele kellő mértékben. Egymás és a felnőttek tiszteletére neveljük őket, de megbecsüljük és magunk tiszteljük-e tanítványainkat oly mértékben, ahogy azt tőlük elvárjuk. Kellő tisztelettel beszélünk-e mindig kollegáinkról és hivatali fejjebbvalóinkról? Csak annyi tiszteletet követelhetünk magunknak, amennyit mi adunk másoknak, és ez a tanár-diák viszonyban is így van. Durván, gorombán szidni a tanulót azért, mert ő durva és goromba volt - nevetséges dolog.

A fegyellemmel foglalkozó nevelési értekezéslet tájén sok cikk foglalkozott az iskolai testi fenytéssel is. Köztudott, hogy szocialista nevelésünkben megengedhetetlen és szigorúan büntetendő a testi fenytés, de ez nem jelenti azt, hogy nem is létezik - sajnos. Kisebb-nagyobb mértékben talán mindig előfordult, de az utóbbi időben mintha elharapódzott volna ez a kellőképpen el nem ítéltetű fegyelmezési módszer. Sokan vallják azt ma is, hogy a kellő időben történt pofon hasznosabb egy órás prédikációnál. /A makarenkói pofon./ Erről írja Varga Zoltán a következőt: "Kevés olyan komikus fintora van a pedagógia-történetnek, mint ami Makarenkóval történt Magyarországon. A Zadorovnak adott három nyakleves ideológiai

alap lett azok számára, akik e végső és hamis menedék nélkül is a pofonok hívei voltak." 45

Megalázni azonban nemcsak tettelegességgel lehet /ezzel szerintem a tanár önmagát legalább annyira megalázza, mint a gyermeket/, hanem szóval is. Valóságos lelki terrort gyakorolhat egy-egy "szadista" tanár a fegyelmezés ürügyén. Olyan lelki sérülést szenvedhet az érzékenyebb tanuló ezeken az órákon, hogy talán egy életen át sem heveri ki.

A téma lezárása és a fejezet összegezéseként hadd álljon itt két idézet két humanista pedagógustól:

"Az embernek végül is családja lett a régi osztálya, én legalább, ha oda beléptem, úgy éreztem, mintha hazaérkeztem volna. Fegyelmezés pedig ne létezzen, vagy alig. A tanár személyisége, személyiségének megbonthatatlan rendje, kedélyének hajlékonysága, előadásának érdekessége az, ami legjobban fegyelmez." 46 /Füst Milán/

"A valódi fegyelem útját a munka szántja fel. A gyermek fejlődésének bizonyos időpontjában bizonyos munkák iránt élénken érdeklődik. Ez tükröződik arckifejezésében s a feszült figyelemben és kitartásban, amellyel ezt a munkát végzi. Az ilyen gyermek útban van a fegyelem felé." 47 /Maria Montessori olasz pedagógusnő/

Tolsztoj tankönyvei

Tolsztoj elégedetlen volt kora tanítási módszerével, de legalább ennyire elavultnak, rossznak tartotta a tankönyveket is. Elhatározta, hogy tankönyvet ír. Ábécéskönyvén 1870-72-ig dolgozott, és ezt írta róla egyik barátjának:

"... egy ábécés könyvet írtam és most nyomtatom. Ez a könyv sokévi nehéz munkám eredménye. Büszke álmaim e könyvvel kapcsolatban, hogy ebből fog majd tanulni az orosz gyerekek két nemzedéke a cári gyeraktól kezdve a parasztokig, ebből fogják nyerni első költői benyomásaikat, és úgy érzem, ha ezt a könyvet befejezem, nyugodtan meghalhatok." 48

Tolsztoj joggal félt attól, hogy könyve, mely ellenkezik minden hagyománnyal, felingerelheti a pedagógusokat. Erről így ír: "Amikor a Háború és békét közzétettem, tudtam, hogy könyvem tele van hibákkal, mégis pontosan arra a sikerre számítottam, amit azután elért: most az Ábécéskönyv kiadásakor tudom, hogy nagyon kevés hibája van és sokkal jobb az összes hasonló munkánál, mégsem hiszem, hogy olyan sikert aratna, amelyet egy tankönyvnek aratnia kell." 49

A fogadtatás annak ellenére, hogy Tolsztoj számított a támadásokra, mégis csalódást okozott neki. A kritika eleinte nem látott benne mást, mint újabb bizonyítékát a gróf hóbortosságának. Sokaknak különös volt, hogy a világirodalom egyik legnagyobb alakja - aki korának legégetőbb kérdéseit, erkölcsi, filozófiai problémáit fogalmazta meg műveiben,

melyek már életében világhírűvé váltak -, olvasókönyvet szerkeszt az orosz muzsikok gyerekeinek.

Általános sajtóhadjáratot indítottak ellene:

Pjotr Nyikolajevics Polevoj, egyik bírálója úgy vélte, bűnös oktalanság azt állítani, hogy annál a tanulónál, aki őszintén hiszi, hogy a Föld vízen és halakon nyugszik, józanabb észről tesz tanúbizonyságot, aki tudja, hogy a Föld tengelye körül forog, bár ezt nem képes felfogni és megmagyarázni. "Sajnálatos - írja -, hogy annyi remekmű után, amelyek az orosz irodalom büszkeségei, a nagy tehetségű szerző Ábécéskönyv megírására fordította erejét. Kár volt vesztegetnie, mert iskoláinkban sohasem használják ezt a könyvet." 50

Sokan támadták a témák mesterkélte egyszerűségét, a stílus szegénységét, csúfolták az egész mű erkölcsi célzatlanságát. Kifogásolták az egyes történetek naturalista vonásait, "közönséges" nyelvezetét.

A Tanügyi Bizottság sem hagyta jóvá pl. olyan szavak miatt, mint: tetű, bolha, poloska. Hiányolták, hogy más orosz írótól nincs egyetlen elbeszélés sem a könyvben.

A pedagógusok felháborodtak azon, hogy Tolsztoj ellene van a fonetikus olvasás módszerének, amely épp akkor kezdett elterjedni az orosz iskolákban. Bírálták a számtantanítással foglalkozó részt is. A gyalázkodó kritikák azonban nem ingatták meg Tolsztojt hitében: "Ábécés könyvemmel emlékművet állítottam magamnak." - írja egyik levelében.

A sajtótámadások után 1874. január 15-én a Tanügyi Bizottságban sor került a nyilvános vitára is, s ennek tagjai szinte egyértelműen az író ellen foglaltak állást. Terjedelmesnek és drágának is tartották a könyvet.

Milyen volt ez az olvasókönyv, mely ennyire felkavarta a kedélyeket?

A könyv négy kötetben 758 oldalon kis történeteket foglalt magában. A gyűjtött anyag hússzoros rostán ment keresztül, míg kiválasztotta Tolsztoj a 629 írás közül azt a 373-at, amit végül is megtartott.

Az Ábécéskönyv felölelte az egész oktatás anyagát, és az alábbi fejezetekből állt:

- 1./ Ábécé és vezérfonal az írás és olvasás tanítására
- 2./ Olvasmányok
- 3./ Helyesírás és grammatika
- 4./ Mondák
- 5./ Vezérfonal az egyházi-szláv nyelv oktatásához
- 6./ Az ide vonatkozó szabályok
- 7./ Számtan
- 8./ Utasítások a tanítók számára

Nagy gondot fordított az anyag nyelvi megfogalmazására. Pedagógiai elvével összhangban - mely szerint ahhoz, hogy a gyermek jól tanuljon, az szükséges, hogy szívesen tanuljon, aminek viszont az az előfeltétele, hogy érthető és érdekes legyen a tananyag -, könnyen érthető, művészi egyszerűséggel megformált, kifejező erőben gazdag az olvasókönyv nyelve.

Arra törekedett, hogy a nép nyelvén írjon és egyszersmind művészi, a legteljesebb egyszerűségben és tisztaságban. Vigyázott arra, hogy írásai kiállják az egyszerű emberek cenzúráját - miként ezt egy népi folyóirat munkatársainak tanácsolta: "... írjatok, amit akartok..., de csak úgy, hogy minden szavakat megértse az a kocsis, aki a példányokat leszállítja a nyomdába." 51

Tolsztoj ennek a célnak rendelte alá egész írói fegyvertárát, elsősorban a nyelvet.

Egy levélben írja ars poetica-ként: "Megváltoztattam a nyelvemet, mert az a nyelv, amelyet a nép beszél, s amelynek megvannak a maga hangjai annak kifejezésére, amit a költő csak mondhat, kedves számomra. Ez a nyelv amellet a legjobb poétikus regulátor. Ha az ember valami feleslegest, nyakatekertet, betegeset akar mondani, a nyelv nem hozza ki." 52

Az volt tehát a célja, hogy az alapvető ismereteket egyszerű és élvezetes formában tárja a kisdiákok elé. Életigazságok legkitűnőbb művészi megfogalmazásait válogatta és gyűjtötte egybe, illetve maga öntötte irodalmi formába. Egyes történetek újsághírek nyomán születtek, fellelhetők benne a XI-XVI. századbéli orosz életet tükröző regényes, meseszerű verses mondák - billibinák - szabad átköltései is.

A falusi életet megelevenítő, főként az erkölcsi nevelést szolgáló történetek mellett sok vallásos, misztikus elem is található az olvasókönyvben: pl. ószláv nyelvű val-

lási szövegek, amelyek a hittantánítást is szolgálták. Az irodalmi rész legtöbb meséje, elbeszélése idegen művek átdolgozásából született, vagy idegen mitívumok felhasználásával jött létre. Átdolgozta pl. Aesopus, Lafontaine, Krilov állatmeséit, melyek új nyelvi megfogalmazást, új művészi köntöst nyertek Tolsztoj keze alatt. Felhasznált kínai és perzsa meséket, az Ezeregyéjszaka című arab mesegyűjtemény néhány darabját, A nyomorultak egyes részleteit, szemelvényeket Plutarchostól, orosz népmeséket és népmondákat. De találunk köztük parasztoktól és gyerekektől hallott "igaz történeteket" is szép számmal. Ilyen pl. az iskolásokról szóló Filipok című kis elbeszélés vagy a hazugságon kapott Ványa története, A csontocska és a bátor Vászjáról szóló Macskakölyök.

Mindegyik nevelő hatású, de egyik sem moralizál. A kislány és a gombák című pl. izgalmas történet keretében tanít, figyelmeztet. A Hogyan takarította el a paraszt a követ című igaz történet a józan paraszti gondolkodás szép példáját nyújtja. Az Egy paraszt drágakövet talált kezdetű kis mese pedig a paraszti leleményesség, furfangosság megfogalmazása. Az elbeszélés mellett a leírás szép példáit is megtaláljuk pl. a kutyatörténetekben. A természeti törvényekkel, jelenségekkel foglalkozó kis írások mindig a paraszti élet eseményeiből indulnak ki - felkeltve ezzel a gyerekek érdeklődését.

A paraszti élet idealizálásának jeleit egyébként az Abécéskönyv több kis történetében fellelhetjük. A lassú folyású, szinte mozdulatlan patriarchális paraszti élettel találkozunk bennük. Mindössze két kis elbeszélés szól a világ fejlődéséről: az egyik a vasútról, a másik az elektromosságról. Többek közt ezt is szemére vetették Tolsztojnak - mondván, hogy könyve nem elég gyakorlatias a városi gyerekek számára. Tolsztoj összekapcsolta az oktatást az erkölcsi és esztétikai neveléssel: arra törekedett, hogy tanítványai kedvet kapjanak az olvasáshoz és megtanuljanak egyszerűen, de lebilincselően írni. Erre adtak példát az Abécéskönyv meséi és történetei.

Az volt a célja, hogy felébressze az orosz muzsikovok tehetséges gyerekeiben a vágyat, az igényt arra, hogy maguk is írjanak hasonló történeteket. Arra nevelte őket, hogy észrevegyék, meglássák a világ dolgait, összefüggéseit, az élet szépségeit, és érzéseiket, gondolataikat másokkal is megosszák.

A paraszti tehetségek felfedezése, "megmentése" volt az ő célja is.

Tolsztoj kénytelen elfogadni a Tanügyi Bizottság döntését, és elhatározza, hogy átírja könyvét, mely rövidebb, gyakorlatibb és olcsóbb lesz. Új abécéskönyv-e 1875-ben jelent meg, melynek célja, hogy a tanulóknak a lehető legalacsonyabb áron a lehető legtöbb - számukra felfogható - ismeretet nyújtson. Ez már terjedelmében is elfogadható - 90 ol-

dalas - könyvecske volt. Szóanyaga fokozatosan 2, 3, 4, 5 szótagú sorokból épült fel, s az olvasás tanításának nemcsak sajátosan tolsztoji, ún. hallatási módszerével foglalkozik - mely nagyjából megegyezik a mai, szóképekben való olvasástanítással -, hanem az akkor divatba jött betűztetési módszerrel való tanításra is alkalmas volt. Ez a könyv már meghozta Tolsztoj számára a várt sikert. A Népművelődésiügyi Minisztérium Tanügyi Bizottsága is megvételtre ajánlotta az iskoláknak, s a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig mintegy harminc kiadást ért meg.

Atdolgozta Tolsztoj az eredeti Abécéskönyv mese- és tananyagát is. A könnyebb terjeszthetőség érdekében tizenkét részre osztotta, melyek olcsón, nyolc-tíz kopejkás füzetekben jelentek meg: négy füzet orosz és ószláv nyelven. Az író haláláig mintegy másfélmillió forgott közkézen belőlük.

Tolsztoj utolsó pedagógiai tevékenysége volt az olvasókönyvek megszerkesztése és kiadása, mert 1876-tól végleg elfordul az iskoláktól, ettől kezdve ismét az irodalomnak él, de nevelni soha nem szűnt meg egy pillanatig sem.

A tankönyvek fogadtatása minden kor pedagógiájának érdekes és figyelemre méltó eseménye. Hogy nem könnyű tankönyvet írni, ez köztudott, hogy könnyű a készben hibát találni, ez méginkább nyilvánvaló, nem mindegy azonban, hogy milyen könyv kerül az iskolások kezébe, hiszen ez /különösen az általános iskolákban/ egy egész életre szólóan meghatározhatja

gondolkodásukat, viszonyukat a környezethez, igényüket az elmélyült munka iránt.

Az Oktatási Minisztérium 1976-ban A korszerű tankönyvirás és szerkesztés irányelvei címmel dokumentumot jelentetett meg, mely szerint a jó tankönyv követelménye:

- A tanterv alapján készüljön
- Érvényesüljön benne a tanterv világnézeti-politikai koncepciója
- A tankönyv legyen a tanuló munkaeszköze
- A tankönyv legyen része egy tankönyvcsaládnak
- Kellő ismeretanyag közlése mellett segítse a tanulót a tanulás módszerének elsajátításában
- Tegye lehetővé az osztályban a differenciált csoportos és egyéni foglalkozást
- Fejlessze ki a tanulók tanulási képességét, tartalmazzon sok olyan elemet, melyek az önálló tanulás, önművelő képesség kialakítását segítik
- Mozdítsa elő a helyes könyvhasználat gyakorlatának kialakítását
- Megfelelő arányban váltakozzanak a narratív szövegek és a feladatok
- Kerülje az egyhangúságot, adjon mintát egy-egy anyagrész feldolgozásának különféle lehetőségére
- Eltérő módon közölje a törzsanyagot és a kiegészítő anyagot
- Segítse elő a tantárgyi koncentrációt

- Stílusa legyen érdeklődést keltő
- A tankönyv szerkezete tükrözze a tanítási-tanulási anyag felépítését /címrendszer, fejezetek, ábraelhelyezés, bekezdések ... stb./
- Érvényesüljenek az esztétikai szempontok: alak, papír, betűtípus ... stb.
- Nem érvényesülhet a tankönyvben a maximalizmus

A követelmény és a megvalósulás összehasonlítására nem vállalkozom, mert ahhoz, hogy ez mérvadó legyen, és feljogosítson következtetések levonására, széleskörű és minden tantárgyra kiterjedő felmérést kellene készíteni. Azt azonban tapasztalatból tudom, hogy az új tankönyvek sok kívánnivalót hagynak maguk után.

Tartalmaz a dokumentum továbbá néhány megoldásra váró lehetőséget is:

- "Több tanévre egy tankönyv" - csak helyeselni lehet!
- Több részre osztható "füzetes" tankönyvek csökkentenék az iskolatáska súlyát. Bár már itt tartanánk! /lásd Tolsztoj kisméretű, olcsó füzetét!/
- Tankönyv és munkafüzet összevonása "munkatankönyvek"-ké -
jónak ígérkezik. 53

Tanulságosak a szakmódszertanok szakembereinek megjegyzései az egyes tankönyvekről, mivel a szakmódszertan nemcsak az adott tantárgy oktatásmódszertanát dolgozza fel, hanem magában foglalja a gyermek egész személyiségére kiterjedő oktatási és nevelési kérdéseket is. Azt vizsgálja, hogyan

lehet a tantárgy adta ismeretanyaggal sokoldalú embert formálni. Az új tankönyvek ennek megfelelően készülnek majd - felhasználva az információelméletet is, mely meghatározza, hogy egy-egy tanítási egység mennyi új ismeretanyagot tartalmazzon. ⁵⁴

Az új tantervre épülő új tankönyvek sokkal széleskörűbb, átfogóbb ismeretet nyújtanak, mint elődeik - ami nagyon jó, de nagyon sokszor a maximalizmus hibájába estek a tankönyvírók, és nincs meg az átmenet a régi és új tankönyvek, tantervek közt. Korábban nem tanítottuk pl. Walter von der Vogelweide-t, vagy Jacopone de Todit, Hoffmann-t és Franz Kafkát, alig valamit a 45 utáni irodalomból, most viszont szinte erre épül a teljes negyedikes tananyag. Nyelvtanból korábban csak a leíró részt tanítottuk, most a funkcionális nyelvtan dominál az anyagban. Szövegtannal csak az egyetemen foglalkoztunk, most erre épül nyelvtan-tanításunk. Oroszból sokkal szerencsésebbnek tartottuk a változást, itt nem tapasztalható az a szakadék, ami az első években a többi tárgy vonatkozásában olyan nagy gondot okozott - míg el nem jutottak hozzánk az új általános iskolai tankönyveken felnövő elsősök.

Hosszú, heves viták folytak a könyvek szerkesztését, stílusát illetően is. Szó, ami szó, elég nehezen érthető egy-egy rész, de mondjuk nem ez dominál.

Nehezen szoktuk meg, hogy nem kell mindent megtanítani, ami a tankönyvben van. "Nem tankönyvet, hanem tantervet

tanítunk!" - figyelmeztettek mindig szakfelügyelőink. Szükség is volt a gyakori figyelmeztetésre, mert könnyen elvesztünk volna az adathalmazban. Nehéz volt azt is megszokni, hogy sok könyv az apróbetűs részben tartalmazta a fejezet lényegét. Jó viszont, hogy sok gyakorlatot tartalmaznak, és ez lehetőséget ad a differenciált csoportfoglalkozásokra. Nagy létszámú osztályokban ez nyelv esetén pl. különösen nagy jelentőségű. A különböző iskolákból nagyon eltérő felkészültséggel érkeznek a tanulók, és különösen az elsős orosz könyv sok lehetőséget kínál az egy szintre hozásra. Van olyan tanuló, aki olvasni sem tud rendesen - magyárból is! -, másoknak a ragozás sem jelent gondot. Ha ezekkel a tanulókkal azonos feladatcsoportot oldanánk meg, az osztály egy része utankozna, mások viszont nem tudnák követni az anyagot.

Rendkívül nagy szükség van az összefüggő szóbeli feltevésekre is, hiszen az írásos feladatok, különböző tesztek bevezetésével a gyerekek szinte elfelejtettek - vagy meg sem tanultak - beszélni. Nagyon jónak tartjuk pl., hogy a szóbeli felvételikén pontszámot jelent a szép magyar beszéd bármely szakra történő jelentkezés esetén is.

A tananyag elosztása egyes tantárgyak vonatkozásában aránytalan. Az elsős orosz könyv pl. alig tartalmaz új nyelvtani anyagot, a harmadikos viszont nagyon nehéz. Sokat panaszkodnak a német könyvekre is. Túl nagy lépésekben halad a nyelvtani rész, és nagyon bonyolult szerkezeteket

használ a lexikai egység is. A szöveggyűjtemények nem követik mindig a tankönyvi anyagot. A tankönyv pl. sokat foglalozik Csokonai költészetének sokrétűségével, a szöveggyűjtemény viszont csak a nagy gondolati és a magányélményt tükröző verseit közli.

Egyes könyvek nyelvezete pl. annyira nem egységes, hogy általa szinte tanítani lehetne a szecesszió jegyeit. Irodalomtörténet vonatkozásában pl. zavaró, hogy hat szerző - Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László és Zemplényi Ferenc - közös műve, és érződik nagyon az egyes fejezeteknél a stílusváltás. Sok a tankönyvekben a tanulmányrészlet is, ami nem lenne baj, ha ez egységet alkotna a fejezet írójának stílusával.

Az első években minden iskolatípusban gondot okozott az iskolai könyvtárak felszereltsége. A kötelező olvasmányokat nehezen tudtuk beszerezni, mert nem voltak forgalomban - pl. A versenyló halála, Az arany virágcserep ... stb.

Hiányoztak - és még mindig hiányoznak - a tanári kézikönyvek. Volt olyan feladat nem egy, melynek megoldása komoly gondot okozott egy-egy szakmai munkaközösségnek is. Rosszul szerkesztett néhány feladatlap is - véleményem szerint. Sokszor a szaktanárnak nem kis gyűjtőmunkát jelentett, míg kitöltötte, és ez azt a célt szolgálta volna, hogy általuk lemérjük a tanulók tudásszintjét.

A fakultáció bevezetése is komoly gondok elé állította a tanárt és diákot egyaránt az első években - a tankönyv-

vek vonatkozásában. Volt olyan - pl. irodalomból -, hogy egész évben nem volt könyve még a tanárnak sem. Nem jelent meg, mire bevezetésre került. Tanterv alapján, tanulmányokból tanítottunk, és sokszor 10-15 éve pályán lévő szaktanár 4-5 órát készült egy-egy órára - különösen egy olyan átfogó tananyag kapcsán, mint pl. a romantikus stílus sajátosságai egy zenei, egy képzőművészeti és egy irodalmi alkotás összehasonlítása kapcsán. Soha ekkora szükségünk nem volt még az olvasottságunkra, általános műveltségünkre, mint ezekben az években - pedagógiai rátermettségről már nem is beszélve.

Hiányoznak még mindig a kép- és hanganyagok a gimnáziumi orosz fakultációs tankönyvekhez. Sorra olvassuk az utasításokat: hallgassátok meg magnóról a következő szöveget, vagy nézzétek meg a lecke képanyagát, és tegyetek fel rá kérdéseket, de hiába. A művészi hanglemezek hiánya legalább akkora gond. Fizikai, kémiai kísérleti laboratóriumok kellenének, de se hely nincs rá, se pénz.

Az új könyvek bevezetésének első évében mást sem lehetett hallani TV-ben, rádióban, olvasni az újságok hasábjain, mint az új dokumentumokkal, taneszközökkel kapcsolatos vitákat pro és kontra. Sok is volt az, ami hirtelen a "nyakunkba szakadt": új tanterv, öt napos munkahét, fakultáció, használhatatlannak vélt tankönyvek, a segédeszközök teljes hiánya. Nem csoda, ha sok pedagógus szóvá tette ezt a zűrzavart, hiszen egy leckével volt előbbre a tankönyvben, mint a diákjai, mert ő is csak szeptemberben kapta kézhez a könyv-

vet - és még örülhetett, ha kézhez kapta! -, több tantárgy és több tagozat esetén mást nem tehetett, minthogy előre tanult.

A bevezetés óta eltelt hat tanév, és a negyedik, szakközépiskolai irodalom tankönyvek pl. még csak a múlt tanévben kerültek tanár és diák kezébe. Sok nehézséget kellett leküzdenünk ez idő alatt, de utólag sokan vélekedünk úgy, hogy szükség volt a változtatásra, a tananyag felújítására, mert változó világunkkal csak így tudunk lépést tartani.

Tolsztoj könyveivel összevetve a leírtakat megállapíthatjuk, hogy mindkét kor tankönyvírója azonos célt tűzött maga elé: az életre felkészíteni a tanulót, és azt hiszem, nem is lehet ennél nemesebb célja egy tankönyvírónak és pedagógusnak sem. Nem mindegy azonban, hogy ezt hogyan tesszük, a pedagógia tartópillére ugyanis ókortól napjainkig - és az eljövendő korban is - a pedagógus személye.

A pedagógus személye

A különböző társadalmi rendszerekben különbözőképpen fogalmazták meg a pedagógia feladatát, cél- és eszmerendszerét, abban azonban minden kor minden eszmei irányítója egységesen foglalt állást, hogy a felnövekvő nemzedék emberré formálásának kulcsa a pedagógus kezében van, akit hol nevelőnek, hol tanítónak, hol népoktatónak neveztek, de az elnevezés mögött mindig ugyanaz a személy állt, akinek a gondjaira volt bízva a gyermeki személyiség formálása, és ezáltal a jövő alapkövének lerakása.

A művészet és a pedagógia rokon-tudomány abban a megközelítésben, hogy a művész - a maga érzékenységgel - a való világ lényegét ragadja meg és adja vissza nagyon szemléletesen, plasztikusan a műalkotásaiban oly módon, hogy beleszövi az emberek és önmaga érzéseit, gondolatait, a világról alkotott felfogását. A tanár - kézhez kapja a "kész gyerekanyagot", és őket kell emberré formálnia, feltárni belső lényüket, felismerni és a felszínre hozni tehetségüket, fejleszteni képességeiket, elindítani őket az önálló felfedezés útján, szilárd jellemekké, egyéniségekké tenni őket - mi ez, ha nem művészet?

Ilyen művész - pedagógus volt Tolsztoj is. Az elmélkedő, gondolkodó művész felismerte azt a lehetőséget, mely a gyermeknevelésben rejlik, ezért tért vissza többször a pedagógiához, és ezért nem sajnálta "drága idejét" tan-

könyvirásra pazarolni, mert éles elméje azt sugallta, hogy a tiszta forrás a gyermekben keresendő, azok közt is a nép gyermekében, mert Rousseau erkölcstana szerint annál romantlanabb az ember, minél közelebb áll a természethez. Ezt a természetes embert, illetve természetes gyermeket találta meg Tolsztoj a parasztgyerekekben, és az ő tanításukat, képzésüket tette pedagógiája alapjává, pedagógusi életcéljává.

Tolsztoj elsődlegesnek tartotta a megfélemlítés, kényszer és a megközelíthetetlen, abszolút tanári tekintély eltörlését, a gyermeki lélek felszabadítását, mert csak ily módon válhat befogadóképesse. Többször hangoztatta, hogy a tanár is ember, ő is tévedhet és téved is, de ezt ne szégyellje, ne tekintse tekintélyrombolónak, hanem ismerje el, és ezzel közelebb kerülhet tanítványaihoz.

A népoktatásról című programcikkében kifejti, hogy a nép mindig és mindenhol a művelődésre törekszik, melynek igénye megvan minden emberben, de kora iskolái nem felelnek meg a nép érdekének. Az iskolában a gyermek védtelen, jog nélkül áll. Az iskola nem úgy épül fel, hogy ott a gyermeknek kényelmes legyen tanulnia, hanem hogy a tanárnak kényelmes legyen tanítania. Ha így halad az oktatásügy, egyre rosszabbak lesznek az iskolák az idő követelményéhez, a tudomány fejlődéséhez viszonyítva.

A pedagógia fejlődése - hangsúlyozta - szoros összefüggésben van a meglévő rendszerrel, azokkal a körülmények-

kel, melyben megvalósul a nevelés, és annak világszemléletével, aki nevel. Előtte senki nem írt ilyen határozottsággal és meggyőződéssel a környezet pedagógiájáról, a szociálpedagógiáról, az oktatás lényegéről. Az oktatás történelem, és ezért nincs végső célja - mondta.

A Ki kitől tanul^{jon} meg írni című "pedagógiai mesterművében" azt fejtegeti, hogy az iskola sikere a tanulók és tanárok és a tanulók egymás közötti viszonyának kialakításával érhető el, hiszen csak így jöhet létre alkotó körülmény.

Az oktatás alapja az iskola, melynek ugyanakkor az oktatás eszközévé is kell válnia az ifjú nemzedék ama tapasztalatával együtt, mely mindig új következtetéseket ad. Csak akkor lesz a tapasztalat az iskola alapja, ha minden iskola - úgymond - pedagógiai laboratórium lesz. csak ekkor nem marad el az iskola az általános haladástól, és a tapasztalat olyan állapotban lesz, hogy alapokat tegyen le az oktatás tudománya számára. 55

Tolsztoj ezeket a pedagógiai eszméket valósította meg a Jasznaja Poljana-i iskolában, és munkája összetettségéről és nehézségéről, sikereiről és elkeseredéséről a Jasznaja Poljana-i iskola a novemberi és decemberi hónap után című cikkében számol be. Tolsztoj itt felsorolja az általa tanított tantárgyakat, az iskola rendjét, célját, módszereit és saját kételyeit.

Tolsztoj különös lelkesedéssel oktatta az Ószövetséget, és a Bibliát minden ember gyermekkorára legjobb könyvnek tartotta. Hangsúlyozta, hogy az isten törvényén keresztül alapozódik meg a tanár és tanuló viszonya, és egyáltalán nem a közvetlen oktatáson és a tárgyi világ tanulmányozásában, hanem a világnézettel, melynek alapja a vallás. Leszögezi, hogy a nyelvtan, természettudomány, matematika nem tudta olyan közelségbe hozni tanítványaival, mint az isten törvényének oktatása.

A legérdekesebb és legellentmondóbb ugyanakkor az, hogy Tolsztoj már kezdte megérteni, hogy a Biblia és az evangélium nem eredeti források a jelen kornak, a jelen vallásnak. Ezt írja egy helyen: "Engedd el azokat, akik tagadják a Biblia nevelési jelentőségét, akik azt mondják, hogy a Biblia a végét járja, hadd gondoljanak ki olyan könyvet, olyan meséket, a természet magyarázatát, vagy történeteket az egyetemes történelemből, melyeket úgy fogadnának, mint a Bibliát, és akkor mi beleegyezünk, hogy a Biblia meghalt." 56

Lehetségesnek tartotta a társadalom és természet fejlődésének materialista megközelítését is, de eddig ilyesmire nem látott példát.

"A materializmus csak akkor érezheti magát győztesnek, amikor kész lesz a materializmus Bibliája, és a gyermekeket ezen a Biblián fogják nevelni." 57

Tolsztoj lehet, hogy nem tudta, az is lehet, hogy nem is akarta tudni, hogy cikke megjelenésekor már olvasták az emberek a "Materializmus Bibliáját", bár ez elsősorban az értelemre és nem az érzelemre hat.

Nagy érdeme a Jasznaaja Poljana-i iskolának az ia, hogy esztétikusan nevelt. Különös is lenne elképzelni egy olyan iskolát, melynek legfontosabb személye Tolsztoj volt - esztétikai nevelés nélkül. Tolsztoj mint nagy író és gondolkodó nem tudta nem művészien befogadni a világot. Sokat írt a burzsoá művészetéről is, de fejtegetései lényegét ő maga így foglalja össze: "A mi időnk és mi körünk művésze - te - erkölcstelen lett. A mi kifinomult művészetünk csak a néptömegek elnyomásával jöhetett létre, és csak addig folytatódhat, amíg rabság lesz." 58

Gyűlölettel ír arról a társadalmi rendszerről, mely megfosztotta a népet annak lehetőségétől, hogy a művészet aktív alkotója legyen. Ezért kereste olyan lázas izgalommal a nép gyermekei között a jövő művészeit.

Tolsztoj a gyermek lelkivilágának alakulásában meghatározó szerepet tulajdonított a tanár emberi tulajdonságainak, szakmai, pedagógiai és pszichológiai adottságának.

"A modern Tanár - írta - rendelkezik mindennek előtt egy tulajdonsággal, mely az önmagával való elégedetlenség. Ez a tulajdonság éltet minden művészetet, tanári és minden egyéb felkészítést, ezzel a tulajdonsággal a tanár elsajátítja hiányzó ismereteit." 59

Ha a tanár egyesíti magában munkájának és tanítványaainak szeretetét - tökéletes lesz. Tolsztoj szerint a nevelés legfontosabb eleme nemcsak a tudományban, hanem a tudomány előadásában, a tanárnak a tudomány iránti szeretetében és a gyerekek iránti viszonyában rejlik.

"Tudományra akarod nevelni a gyereket? Szeresd a tudományodat, tudd azt, és a tanulók megszeretnek téged is, a tudományodat is, de ha nem szereted őket annyira, amennyire megtanítani szeretnéd, nem jön létre a pedagógia hatása." 60

Mennyire így van ez napjainkban is!

A tanulók szabad, alkotó formálódásában Tolsztoj a legfontosabb jelentőséget annak tulajdonította, hogy a gondolatok kifejezésének művészetére megtanítsa a gyerekeket, ezt a pedagógia alapkövének tekintette. Ezért figyelte érdeklődéssel tanulóinak első költői megnyilvánulásait.

A gyermeki személyiség intellektuális, erkölcsi, esztétikai fejlesztése mellett a tanulóknak a munka szükségletének kialakítását tartotta fontosnak. A munka nemcsak fizikai megelégedést jelent - vallotta -, de erkölcsi, esztétikai örömet is okoz. A munka "lelki szükségletét" Tolsztoj "örömteli szükséglet"-nek nevezte.

Tolsztoj a tanár elé nehéz, de gyönyörű feladatot állított: megérteni a gyermekeket, feltárni a bennük rejlő kincset, olyan körülményeket teremteni számukra, hogy érzékeny lelkük befogadja azt a sok ismeretet, melyet felkí-

nálunk neki, és lerakja előtte annak az útnak alapkövét, melyen megindulhat az önmegvalósítás felé.

Ezt a feladatot tartja szem előtt korunk modern pedagógiája is. Ennek megvalósításához azonban olyan pedagógusokra van szükség, akik állandó, rendszeres önképzéssel és önvizsgálódással azon vannak, hogy a formálendő nyersanyagból mesterműveket alkossanak.

Tolsztoj és a marxista pedagógia didaktikai elvei

Tolsztoj pedagógiájának legszembetűnőbb ellentmondásai a Jasznaja Poljana című folyóiratában fogalmazódnak meg, mely mindössze két számot ért meg: első száma 1862. februárjában, a második szeptemberben került kiadásra.

Folyóiratában Tolsztoj leírja a tanítás menetét, elképzeléseit az oktatásról, művelésről és utal módszertani kérdésekre is, de cikkei, tanulmányai rendkívül ellentmondásosak.

Az első füzet első cikke tartalmazza a szerkesztőség credo-ját. Kérdéssel indít: "Miért van az, hogy a nép állandóan szembeszáll azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket művelése érdekében a társadalom vagy a kormányzat tesz? Számomra érthetetlen jelenség ez." ⁶¹

Később elismeri, hogy a nép mindennel szembeszáll, amit rá akarnak erőszakkal kényszeríteni. Sőt arra is kitér, hogy a parasztok azért nem küldik iskolába gyermekeiket, mert szükség van otthon a segítségükre - ez azonban éppígy fellelhető a szegényebb körülmények közt élő hivatalnok vagy más népréteg körében is - sajnós.

Tolsztoj a nép ellenállását annak tulajdonítja, hogy rosszak az iskolák, nem azt tanítják bennük, amire a népnek szüksége van, túlságosan elszakadnak az élettől - ezért idegenkednek tőle.

Nem számol azzal a természetes emberi tulajdonsággal, hogy az ember általában idegenkedik kezdetben minden újtól, az ő iskoláitól éppúgy, mint a vasúttól vagy a távíróktól, de ez még nem jelenti azt, hogy elutasítja a művelődésnek még a gondolatát is.

Ezt Tolsztoj is elismeri, sőt ki is mondja, hogy "A nép művelődni akar".

Azt azonban, hogy a nép művelődni akar, mégis szembe száll a művelődését célzó törekvésekkel, azzal magyarázza, hogy "... nem tudjuk, mit tanítsunk és hogyan tanítsunk, és nem is tudhatjuk meg ezt semmiképpen sem, mert ... men-nél előbbre haladt az emberiség, annál lehetetlenebbé vált meghatározni a pedagógia feladatait, vagyis annál kevésbé lehet tudni, mit és hogyan kell tanítani...

Tevékenységünk azon a meggyőződésen alapul, miszerint nemcsak hogy nem tudjuk, nem is tudhatjuk, miben kell állnia a népoktatásnak; nemcsak hogy nem létezik semmiféle oktatás- és neveléstan, semmiféle pedagógia, hanem ennek a tudománynak még az alapjait sem rakták le, hogy a pedagógiának és céljának a meghatározása filozófiailag lehetetlen, haszontalan és ártalmas dolog." 62

Úgy érzem, felesleges bizonygatnom a fentiek abszurditását, annyira magától értetődik, hogy "a művész" elragadtatta magát, és ha ő nem rendelkezik pedagógiai ismeretekkel, úgy gondolja, hogy azok nem léteznek, ha elvet egy módszert, azt hangoztatja, hogy nincs szükség semmiféle

módszerre, halott láttuk a korábbi fejezetekben, hogy neki is, iskolája más tanárának is voltak módszerei, és Tolsztoj nagyon következetesen ragaszkodott is e módszerek betartásához, csak éppen létüket nem ismerte el.

Tolsztoj elküldte a Jasznaja Poljana című folyóirat 2 számát Csernisevszkijnek, és kérte, hogy mondjon róla véleményét. Csernisevszkij pontról-pontra, élesen megbírálja a lapot, felhívja a szerkesztőség figyelmét a benne rejlő "ordító" ellentmondásokra, és véleményét így összegzi:

"Olyan emberek indítottak itt pedagógiai folyóiratot, akik igen okosoknak tartják magukat, viszont hajlamosak arra, hogy ostobának tartsanak mindenki mást, pl. Rousseau-t és Pestalozzit is; vannak bizonyos egyéni tapasztalataik, viszont se határozott általános elvek, se tudományos képzettségük nincsen. Ilyen felkészültséggel fogtak hozzá pedagógiai könyvek olvasásához; nem tartják szükségesnek, hogy figyelmesen végigolvassák ezeket a könyveket, hiszen mondják, csupa ostobaság ez, mielőttünk senki nem értett semmit a közoktatáshoz. Az általuk olvasott könyv- és cikktöredékek azonban igen különböző gondolatokat tartalmaznak: az egyik szerző az egyik tanítási módszert ajánlja, a másik egy másikat, a harmadik egy harmadikat, az egyik szerző így vélekedik a nép szükségleteiről, a másik amúgy... stb., az egyik szerző így határozza meg a nép számára tanítandó tantárgyak körét, a másik amúgy. Hogy valaki tisztán láthassa, kinek van igaza ebben a hangzavarban, ahhoz kemé-

nyen kell tanulnia, hozzá kell szoknia a logikus gondolkodáshoz, határozott elvi meggyőződést kell kialakítania magának. Ezek az emberek viszont egyik ilyen feltételnek sem igyekeztek eleget tenni, így azután nem is képesek tisztázni semmit sem. Ki is jelentik, hogy semmit sem lehet tisztázni, hogy minden ostobaság és minden igaz, nem is ér semmit semmiféle rendszer és helyes is minden rendszer, nincs neveléstudomány, nem határozhatjuk meg sem a tantárgyakat, sem a módszereket. Így nem maradt számukra egyéb lehetőség, mint hogy véletlen benyomásaik, igen szép érzéseik szavára hallgassanak. Egyet-mást azonban mégis olvastak és meg is jegyeztek, s vaktában eregetik világgá a fejükben maradt idegen gondolatfoszlányokat, ahogy ezek épp összekerültek egymással és az illetők egyéni benyomásaival. Ebből természetesen káosz lesz." 63

Csernisevszkij élesen bírálja a folyóiratot - joggal -, Tolsztoj azonban nem az itt megfogalmazottak szerint tanít. Nézzük meg ezek után, van-e valamiféle rendszer "e káoszban", hasonlítsuk össze a marxista pedagógia érvényben lévő didaktikai alapelveit Tolsztoj tanítási gyakorlatával.

A mai pedagógia első helyen említi a didaktikai alapelvek között a tanítás nevelésközpontúságának elvét. Ennek az alapelvnek az érvényesülését hiába várnánk el Tolsztojtól, hiszen - mint tudjuk az első időkben ő mereven elzárkózott mindenfajta neveléstől, később elismerte

ugyan létjogosultságát és azt is, hogy ő maga is neveli tanítványait, a tanítás középpontjába azonban sosem helyezte a nevelést.

A marxista pedagógia második didaktikai alapelve az iskola és az élet kapcsolatának elve. Tolsztojnál ez az alapelv úgy érvényesül, hogy a tanulás és az élet kapcsolatának szükségességét hangsúlyozza, de ebben odáig jut, hogy eltúlozva az élet szerepét, az iskolának másodlagos jelentőséget tulajdonít. Csak a személyes tapasztalatszerzést tartotta célravezetőnek, értéktelennek minősítette a közvetett, iskolán keresztül szerzett ismereteket. E merev fel fogásból azonban enged a 70-es években, mint arra már korábban utaltam.

A didaktika harmadik alapelve a tudományosság elve, melynek lényege, hogy "a nevelőnek a világ valóságos tényeit, jelenségeit kell megismertetnie a tanulókkal; mese-szerű, irracionális dolgokat nem taníthat... Csak olyan ismereteket lehet tanítani, amelyeket a tudomány már igazolt, és hitelesnek fogadott el." ⁶⁴

E követelménynek Tolsztoj pedagógiai munkásságában oly mértékben tesz eleget, hogy bár tanította a bibliai történeteket, de bevallotta tanítványainak, hogy nem hisz a csodás eseményekben, ezeket a részeket csak szépségükért, erkölcsi tanulságukért tanította. Tudományos ismeretek tanításának nem volt túlzott jelentősége Tolsztoj iskolájában, sokkal több gondot fordított a természet megismerésére.

A negyedik - a rendszeresség elve. Ez talán az egyetlen olyan alapelv, melynek követését nem találjuk meg Tolsztoj pedagógiai gyakorlatában sehol sem. Ezt a "rendszeretlenséget" ő maga is elismeri.

Az ötödik alapelvet, a szemléletesség elvét maradéktalanul megvalósította. A szemléltetést nagyra értékeli, a nyugat-európai iskolák túlzásait azonban elveti: "Olyan visszariasztó megbeszéléseken kívül, hogy egy asztalnak négy lába van, s hogy a mennyezet fent, a padló pedig lent van, a németek és svájciak szemléltető oktatásában nem láttam egyebet." 65

A marxista didaktika hatodik alapelve a tanulók tudatosságának és aktivitásának elve. Lényegében ezt az elvet védi Tolsztoj akkor is, amikor elítéli a korabeli tankönyveket azért, mert kész tényeket, általánosításokat közölnek a tanulókkal ahelyett, hogy a tanulókat arra vezetnék rá, hogyan juthatnak új ismeretekhez saját erejükből - szellemi erőik fejlesztése révén. A tanítókat így szólítja fel: "Mennél több tényt közöljete a tanulókkal, végeztessetek velük mennél több megfigyelést! A tanulókkal a meghatározásokat, osztályozásokat, szabályokat és szakkifejezéseket akkor közöljete, ha már elég tényt ismernek ahhoz, hogy ellenőrizni tudják a végkövetkeztetéseket. Csak akkor közöljete ezeket, amikor az általánosítás és a következtetés nem megnehezíti, hanem megkönnyíti a megértést." 66

Iskolájában megengedi növendékeinek, hogy bármikor bármit kérdezhetnek, ezzel is növelve öntevékenységüket, aktivitásukat. Az aktivitás elve magába foglalja a tanítás módszereit is. Ezzel kapcsolatban is megszívlelendő megállapításokat tesz Tolsztoj. Tiltakozik a merev, nem elég rugalmas módszerek ellen. "Minden tanítónak törekednie kell arra, hogy mennél több módszert megismerjen, s azokat munkája érdekében felhasználja. A gyermek tanulásbeli nehézségeit ne a gyermek, hanem a maga tanításának fogyatkozása-ként vegye, s igyekezzék arra, hogy új eljárási módokat fedezzen fel és dolgozzon ki. Minden tanítónak tudnia kell, hogy minden újonnan feltalált módszer csak egy lépcső, amelyre fel kell lépnie, hogy tovább jusson, tudnia kell ..., hogy ezen a területen nem érhetünk el semmi tökéleteset és véglegeset, hanem a fejlődés és tökéletesedés a végtelenségig tart." 67

A hetedik alapelv a tanulás motivációjának elve. "Fontos, hogy a tanítási folyamatban ne a külső kényszer motívumai ösztönözzék a tanulót ismeretszerzésre, hanem önkéntes, belső pszichikai indítékok." 68 - olvashatjuk a dr. Szántó Károly által szerkesztett Pedagógia című főiskolai tankönyvben. S mintha több mint száz évvel ezelőtt is ezt követelték volna a pedagógusoktól; Tolsztoj diákpáradicsomában, a Jasznaja Poljana-i iskolában ennek az elvnek vetették alá magukat a tanítók. Tolsztoj vonzó egyénisége, lelkes magyarázata felébresztette a paraszt-

gyerekekben a tudásvágyat és boldogan siettek a harangszóra az iskolába. A serkentő mitívumok közül az értékelés, a dicséret jelentőségét, hatását nem ismerte fel.

A didaktika nyolcadik alapelve - a koncentráció elve. Tanításában Tolsztoj ezt az elvet anarchikus módon alkalmazta. Nem órarend szerint tanított, hanem a gyerekek igénye szerint, így egy-egy foglalkozáson belül több tantárgygyal is foglalkoztak, amelyek természetesen valamilyen módon kapcsolódtak egymáshoz, de a tárgyak illetően keveredése azt is előidézhette, hogy nem látták át a tanulók ezeket a kapcsolatokat. Tankönyveiben már áttekinthető párhuzamot von az írás-olvasás és más tantárgyak között. Elbeszéléseiben, történeteiben az írás és olvasás tanítása kapcsán más tantárgyak anyagához is igyekszik ismeretet nyújtani, a többi tárgy anyagához tartozó fogalmakat is megmagyarázza, elmélyíti.

A tanulók fejlettségéhez való igazodás és a fokozatosság elve a kilencedik alapelv a mai marxista didaktikában. Ennek az elvárásnak Tolsztoj ösztönösen is eleget tett azzal, hogy úgy tartotta meg foglalkozásait, hogy a tanulók élvezték, és érdeklődéssel figyelték. Ha nem így lett volna, akkor a gyerekek otthagyják az órákat, hiszen ezt bármikor megtehették. Annyira tudott azonosulni a gyermeki lélek érzelmvilágával, hogy mindig megérezte, melyik gyermeknek mennyi magyarázatra van szüksége. Feltétlenül biztosak lehetünk abban, hogy a közölt tanítási anyag nem

haladta meg a tanulók életkorának megfelelő befogadóképességet. De messze meghaladta azt a mértéket, amely Tolsztoj szerint az orosz parasztság igénye volt. Önálló gondolkodásra és tevékenységre is ösztönözte növendékeit, főleg a fogalmazás és a rajz tanításában.

A tizedik alapelvnek, a tudás tartóssága elvének csak részben tett eleget. A tartósság érvényesítését a tanulók aktív közreműködése, az ismétlés, a gyakorlás biztosítja. Ezek közül az aktív közreműködés és gyakorlás biztosítva volt Tolsztoj elméletében és gyakorlatában is, hiányzott viszont az ismeretek rendszeres közvetítésének és megszilárdításának igénye.

IV. Tolsztoj-kép Magyarországon

E fejezet megírása rendkívül széleskörű gyűjtőmunkát igényelt. Tolsztoj pedagógiájáról hosszabb, átfogó tanulmánykötet, marxista értékelés Magyarországon sem magyar nyelven, sem oroszul nem jelent meg. Orosz és szovjet szerzők Tolsztojról szóló írásait - melyek Budapesten fellelhetők - az Állami Gorkij Könyvtár Bibliográfiai Csoportja összegyűjtötte és 1960-ban kiadta. E gyűjtemény szerint Tolsztoj pedagógiai munkásságával mindössze 13 cikk és tanulmány foglalkozik. Közülük a terjedelmesebbek ismertetései csupán: pl. Tolsztoj gyermekek számára írott művei, nézetei a gyermekirodalomról, Tolsztoj tevékenysége a Jaszna Poljana-i iskolában, Tolsztoj a nevelésről és művelődésről, Tolsztoj pedagógiai nézetei.

Eredetileg a szovjet Pedagógiai Akadémia állított össze a teljes kiadás alapján egy szemelvényes kötetet Tolsztoj pedagógiai műveiből, melynek második kiadása V. A. Vejksan gondozásában jelent meg - oroszul. Ugyancsak Vejksan foglalta össze a Tolsztoj pedagógiai tevékenységéről szóló anyagot 1953-ban megjelent kis könyvében - oroszul ez is megtalálható Magyarországon, sőt Szegeden is, ebben azonban ismertetésen kívül nem igen ad értékelést. Szabó Miklós Tolsztoj mint pedagógus értékeléséhez című tanulmánya elején keserűen jegyzi meg: "Mintha Tolsztoj ma nem is volna a pedagógia történészei számára fontos vagy időszerű." 69

Rá hivatkozva jegyzem meg, hogy ez nemcsak a magyar neveléstörténetre vonatkozik - J. Ch. Baudouin, a genfi Rousseau intézet egyik tanára 1921-ben jelentetett meg egy tanulmányt Tolstói éducateur címmel, Sergius Hessen: Tolstoj als Pädagoge /1928/, és M. I. Markovits: J. J. Rousseau et Tolstói /Paris, 1928/ címmel közöl 1-1 jelentősebb tanulmányt, azután hosszú ideig semmi. Hasonlóképpen nyilatkozik Josef Cack is Tolsztoj és a cseh pedagógia című cikkében. Hiányolja Tolsztoj pedagógiájának marxista értékelését. Lud^uvik Chmaj: Utak és tévutak a huszadik század pedagógiájában című tanulmánykötetében átfogó képet ad a XX. század pedagógiai irányzatairól, de Tolsztoj pedagógiájával ő is csupán érintőlegesen foglalkozik.

Nálunk, Magyarországon, Tolsztoj pedagógiai működéséről az 1900-as években írtak, majd az író halála után, az 1910-es évek elején látott napvilágot néhány, főleg ismertető vagy gyakorlati jellegű cikk. A legjelentősebb elvi munka Kornis Gyula cikke volt - Tolsztoj mind pedagógus címmel, mely 1911-ben jelent meg a Magyar Pedagógiában.

Kornis Gyula értékelése szerint Tolsztoj pedagógiáját az ideális anarchia jellemzi és pedagógiájának elveit és iskolája szellemét a kultúrához való viszonya alapján ~~a kultúrához való viszonya alapján~~ érthetjük meg. A szerző hosszan elemzi Tolsztoj kultúrfilozófiájának lényegét, mely szerint a legjobb és a legboldogabb az, aki a legkevesebbet gondolkodik. Tolsztojtól idézi: "Meg kell az em-

bernek szabadulnia eszétől, el kell háritania magáról a hamis észkultusz bilincseit. Mi akarjuk a népet megtanítani gondolkodni, holott ő taníthat meg bennünket egyedül a boldog egyszerűségre és igazságra." 70

Kornis - a legtöbb Tolsztoj értékelővel egyetemben - elköveti azt a hibát, hogy kiragad Tolsztoj írásaiból egy-egy mondatot, egy-egy megállapítást, és azt elvként kezeli. Vagy nem ismeri Tolsztoj teljes pedagógiai tevékenységét, vagy nem kíván elmélyülni e témában, cikke mindenesetre hamis Tolsztoj képet ad. Tanulmányából úgy tűnik, hogy Tolsztojt egyfajta "ázsiai kultúriszony" jellemzi, holott ez egyáltalán nem így van. Leveleiből, naplójából tudjuk, hogy mennyire művelt ember volt, és milyen nagy súlyt helyezett nemcsak közvetlen környezetének - gyermekeinek művelésére, hanem vissza-visszatérő álma volt az általános és kötelező népoktatás bevezetése is Oroszországban. Tolsztoj tehát nem kultúraellenes, és nem is a kultúrától óvja Oroszországát, hanem a burzsoá művészet és kultúra helyett a nép igényeinek is! megfelelő, az ő kérdéseire is! választ kapó kultúra létrehozásán fáradozott. Ezért írja és terjeszti élete utolsó évtizedeiben az olcsó, másfél kopejkás kis füzeteket, melyben tanítani, nevelni akarja népét - más kérdés, hogy ő ekkor már saját erkölcsi-vallási meggyőződését szövi bele e füzetekbe, tehát ezeket sem lehet minden kritika nélkül elfogadni, de legtöbbször általános érvényű igazságokat hordozz. És ha a paraszt-

ember elkezd olvasni ezeket a kis történeteket, akkor előbb-utóbb sokban kialakul az olvasás, művelődés igénye. Helytelen tehát Tolsztojt úgy értékelni, hogy gyűlölte a kultúrát és a civilizációt.

Tolsztoj nevelési elvei kapcsán kiemeli a Jasznaja Poljana című folyóirat első számának azon megállapításait, mely szerint Tolsztoj támadja az általánosan kötelező népoktatás eszméjét.

Ismét egy kiragadott mondat, és így kiragadva ez a kép is hamis. Ezt részletesen kifejtettem a Jasznaja Poljana című folyóirat bírálatánál. Nem szabad Tolsztojt egy-egy mondata alapján értékelni. Ő sokszor ír és mond olyan égbekiáltó ellentmondásokat, amelyeket maga sem gondol komolyan, hiszen a gyakorlatában nem azt teszi, nem szabad tehát belekapaszkodnunk egy-egy megállapításába, és messzemenő következtetéseket abból levonnunk. Tolsztoj ellentmondásos egyéniség - elméleti megállapításai is ezért ellentmondásosak, éppen ezért az általa létrehozott eredményt szabad csak vizsgálnunk, és sokkal kevésbé a hozzá vezető utat vagy az ő esetenkénti kijelentéseit.

Kornis azt írja, hogy Tolsztoj "szabadság elve" nem egyszer átcsap a szabadosságba. Erről is írtam már bővebben, hogy Tolsztojnál nem, legföljebb az iskolájában tanító egyetemisták egynémelyikénél, velük azonban Tolsztoj állandóan konzultál. Naplót kell vezetniük, megbeszélik gondjaikat a "mesterrel", és Tolsztoj mindig javasol is

nekik használható módszereket. Hogy ezek nem mindig vezetnek eredményre, ez nem csak Tolsztoj hibája. A nevelési elvekről szólva jegyzi meg Kornis Gyula azt is, hogy Tolsztoj szerint nincs szükség tanítóképzésre sem, mert éppúgy lehetetlen valakit tanítóvá, főképp néptanítóvá kiképezni, mint művésszé vagy költővé. Életrajzából tudjuk, hogy a 70-es években "bocskoros egyetem" létrehozásán küzd, meg is kapja rá 1876-ban a művelődési miniszter engedélyét, de tervét a zemsztvó iskolák közönye miatt nem tudta megvalósítani. Tehát újabb ellentmondás, melyre nem tért ki Kornis Gyula.

Tolsztoj iskoláiról reális ismertetést kapunk a tanulmányból, az értékelés azonban elmarad. E fejezetben olvashatjuk azt is, hogy az egyéniség elve Tolsztojnál szinte a pedagógiai nihilizmus fokán volt meg. Ezzel szintén nem érthetünk egyet, mert akkor Tolsztoj pedagógiájának a lényegét vetnénk el. Tolsztoj azt mondja, hogy a pedagógus húzódjon a háttérbe, onnan irányítsa növendékeit - és nem azt, hogy egyáltalán ne irányítsa. És ez a "háttérirányítás" sokkal több pedagógiai ismeretet követel, mint a direkt nevelés.

Napjaink iskoláiban is azt tesszük, amit Tolsztoj hirdetett a JasznaJa Poljana-i iskolák kapcsán, hogy tudniillik a gyermeki egyéniség minél széleskörűbb kibontakoztatásának lehetőségét megteremtjük, de meghagyjuk a gyermeknek az egyéni felfedezés örömét. A háttérből irányítani sokkal nehezebb, mint valamit a katedráról kinyilatkoztatni.

Rouasseau-hoz való viszonyát nem teljes mélységében, de helyesen értékeli.

Kornis Gyula tanulmánya inkább ismertetés, mint értékelés, illetve ahol értékeli, ott elköveti a fent jelzett hibákat.

Szabó Miklós tanulmánya Tolsztoj mint pedagógus értékeléséhez címmel 1958-ban jelenik meg.

Ő veti fel azt a kérdést, hogy hogyan - illetve miért lett Tolsztoj pedagógus. Erről egyik korábbi fejezetben már írtam, most nem térek ki rá, de meg kell jegyezniem, hogy örömmel olvastam a tanulmányt, mert újszerű megközelítésben nyúl a témához.

Szabó Miklós arra a kérdésre, hogy Tolsztoj hogyan lett olyan pedagógussá, amilyen, a művész egyéniségének, sajátos vonásainak feltárásával válaszol, melyet valószínűleg fogadok el én is. Nem érthetek azonban egyet Szabó Miklósnak sem azzal a megállapításával, mely szerint Tolsztoj tagadta volna a kultúra szerepét a pedagógiában. Hasonosnak tartom azon tulajdonságok kiemelését, melyek jellemzően orosz vonások Tolsztojnál: ilyen a gyakorlati szerepek uralma, vagy az, hogy a valóság föld közeli problémái érdeklik. Iskolaszervezési törekvéseit a praktikum jellemzi: egyszerű, olcsó, spontán népi intézményekre összpontosulnak.

Vonzódása a konkréthez! A hibák miatt elítéli az egész nevelést, híve a kísérleteknek - ezt mutatja didak-

tikája, a tapasztalás előtérbe helyezése az orosz pedagógusok egyértelmű követelménye mindmáig. Tanítását az élet-szerűség és humanitás jellemzi. Ez mind igaz! Bírálja Tolsztojt, mert elhanyagolja az akarat nevelését - ebben is igaza van. Kiemeli viszont - nagyon helyesen - a tanár szerepét, egyéniségének fontosságát.

Látjuk tehát, hogy Szabó Miklós tanulmánya figyelemre méltó megközelítést ad a tolsztoji pedagógia értékeléséhez. Ez azonban - mármint egy átfogó marxista értékelés - mind a mai napig várat magára.

Bár e hiányt pótolni igyekeznek Kovács Gyula 1978-ban megjelent, Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés című könyve, de ez sem tökéletes. E keskeny kis tanulmánykötet 53 olvalt szentel Tolsztojnak, ebből azonban csak alig több, mint két oldal az értékelés. A többi ismertetés, és ezek kiegészítése Tolsztoj eredeti szövegeivel. Ez így a maga nemében is figyelemre méltó tanulmány, mert előtte ilyen sem volt, kevés viszont az értékelés, illetve hiányzik belőle Tolsztoj pedagógiájának tétel-összevetése a marxista pedagógiával.

Felteszi ugyan tanulmánya végén a kérdést, hogy "mit jelent Tolsztoj a mi korunk pedagógiájának?" Válasza azonban meglehetősen szűkreszabott. Idézem:

"Tolsztoj mondott a nevelésről örök érvényű igazságokat is, de elméletének a mi számunkra nincs jelentősége.

Ami pedagógiai működését illeti, tankönyvei nevelői szellemükkel és művészi tökélyükkel ma is ihlető példák. De különösen múlhatatlan az a vonzó hatás, amely emberi és nevelői személyiségéből árad. Pedagógiai lelkesedése, humanitása -, amely ránk hagyott írásaiban él -, munkánknak örök segítője marad. Iskolájáról írt beszámolóinak egyes részletei a pedagógiai világirodalom legszebb, legmegragadóbb kincsei. Csodálatosan éreztetik a gyermeki lélek báját, és megértetik a nevelővel hivatásának magasztosságát.

Ebben az értelemben Tolsztojnak mint pedagógusnak is múlhatatlan a jelentősége."⁷¹

Ennyi az értékelés, melyben kétségtelen, hogy sok szép gondolat benne foglaltatik, azzal viszont, hogy elméletének számunkra nincs jelentősége -, megint csak nem érthetek egyet.

Kováts Gyula 1963-ban írja tanulmánykötetét, melynek második - változatlan - kiadása jelenik meg 1978-ban, az író születésének 150. évfordulóján. Más a társadalom elvárása a 60-as évek elején a magyar oktatás-nevelés terén, és szintén más napjainkban. Több, mint két évtizede még sokkal merevebb volt egész iskolai oktatásunk-nevelésünk; tanári módszereink, a tanár-diák viszony, a tanuló személyiségének kérdése, mint napjainkban. Rég nem alkalmazhatjuk már a tanári előadás, kinyilatkoztatás módszerét, sokkal inkább partnerként kezeljük tanítványainkat - mint az 50-es évek végén, melynek gyakorlatából származik

Kovács Gyula - budapesti - középiskolai tanár tapasztalata és elméleti ismeretei.

Tolsztoj szabad nevelése, pedagógiai elképzelései és elvárásai napjaink pedagógusához közelebb állnak, mint az 50-es, 60-as évek pedagógiai elveihez.

Tolsztoj elveti a tanári csalhatatlanság elvét, jogosan, de ez még a 60-as évek iskolarendszerében élő gyakorlat volt. Visszagondolván középiskolai éveimre bátran mondhatom, hogy rengeteget változott iskolarendszerünk az elmúlt két évtized alatt. És jó, hogy változott, de hovatovább ott tartunk, hogy el kell kezdenünk^e jó irányú változás vadhajtásainak nyesegetését. Ebben azonban itt és most sürgősen lenne elmélyülni, folytatnám inkább a Tolsztoj-kép magyar vonatkozásait.

1978-ban a Pécsi Tanárképző Főiskola kiadásában gyűjtemény jelenik meg Lev Tolsztoj a pécsi sajtóban 1890-1945 címmel. A könyvben 79 ismertetés szerepel - többnyire címszavakban - Tolsztojról, műveiről, a műveiből készült filmekről.

Két figyelemre méltó cím: Gyuris Gizella Rousseau és Tolsztoj kulturpesszimizmusa /1930/, és Schneller Margit Tolsztoj világnézete és kulturfilozófiai jelentősége. Mindkettő doktori disszertáció, a Gyuris dolgozat megvan a szegedi Egyetemi Könyvtárban is, de Tolsztojról, a pedagógusról csak az említés szintjén ír benne a szerző. Hasonló repertórium létezik szegedi vonatkozásban is.

Fenyvesi István 1967-ben jelenteti meg Az orosz és szovjet kultúra a szegedi lapokban című gyűjteményét, mely az 1890-1944 közti anyagot tartalmazza, 1970-ben pedig ennek folytatásaként az 1944-1969 közti anyagot teszi közzé. Ezek közt sem szerepel számottevő írás Tolsztoj pedagógiájáról.

1978-ban lát napvilágot Költő és próféta címmel a magyar sajtó Tolsztojról szóló gyűjteménye. E könyv kapcsán a múlt század 80-as éveitől követhetjük nyomon a magyar sajtó hasábjain kibontakozó Tolsztoj-vitát, idézhetjük egy-egy korszak Tolsztoj portréját - de szintén nem a pedagógus Tolsztojét.

Jótollú publicisták, világjáró riporterek, költők és filozófusok, különböző irodalmi és politikai orgánumok, társadalmi csoportok szószólói mondják el impresszióikat, következetesen végiggondolt téziseiket a nagy hatású moralistáról, a tolsztoji tanokról, az élet és az életmű ellentmondásairól.

Csopey László a Nemzet 1885. október 1-i számában tényeket tartalmazó, információs igényű írást ad közre a Tolsztoj családról és a család jeles képviselőiről. Többek közt ezt írja:

"Ott van továbbá a mostani belügyminiszter, Tolsztoj Dmitrij gróf, aki mint kitűnő pedagógiai író ismeretes, s aki megírta az orosz népoktatás történetét II. Katalinig... Van még Tolsztojnak egy működése, melyet szintén a talen-

tum ficamodásának lehet nevezni; értem az A-B-C olvasókönyvek és népies olvasmányok készítését, melyekkel az utóbbi években szinte kizárólag foglalkozott..." 72

Reviczky Gyula a Háború és béke magyarországi megjelenése után ad egy gazdag, értékelő elemzést, mely nemzetközileg is a Tolsztojt megértő első kritikák közé tartozik. Meglepő, hogy Tolsztojt Turgenyev mögé, a 2. helyre teszi, Zolával összevetve pedig ezt írja:

"Míg Zola az anarchizmus apostola, s azt tartja, hogy a munka átok, a szegénység lealjasít, és a szenvedés csak démoni vonásainkat fejleszti: Tolsztoj azt hirdeti, hogy egyedül a munka az, ami távol képes tartani a henye gondolatokat, melyek az életet kellemetlenné sőt kínossá teszik." 73

Pászthori János csüggesztő eszmefuttatását olvashatjuk a Fővárosi Lapok 1893. szeptember 3-i számában Tolsztoj mint filantrop címmel. Thury Zoltán szinte vállbaveregető hangot üt meg Tolsztojról szólva, Tonelli Sándor 1902-ben a Hazánk hasábjain Tolsztoj vallásáról ír, de nem viszi közelébb az olvasót Tolsztoj megértéséhez. Osvát Ernő /Török Gedeon álnéven/ alig ad többet egy felköszöntő szóvirágnál. Schmitt Jenő /Állam nélkül/ Dániel prófétához hasonlítja Tolsztojt, Szabó Endre pedig tárgyilagos hangnemben ír az Anna Karenináról a Pesti Hírlap hasábjain.

Waldhauser István a Huszadik Században /1902/ beszámol Jasznaia Poljana-i látogatásáról. Azt írja: "Bármenny-

nyire elmaradt legyen is az orosz falvak lakója, a pontos megfigyelő mégis lát haladást itt is: ma már akad minden községben ember, ki olvasni tud -, és ezek nem kérdezik a kormány közegeitől, mit olvassanak." 74

Szerényi Gusztáv a Vasárnapi Ujság 1906. május 13-i számában Tolsztojt, az embert próbálja megérteni: "Pályája kezdete és jelene közt áthidalhatatlan az örvény. Ez a 78 éves nagy orosz nem oda indult el, ahova megérkezett. Ifjúkorában a fegyelem rajongója volt, nyomban utána a legtobzódóbb egyéni szabadosságba csapott át, vad orgiákban teltek napjai, hogy csakhamar ismét belső tisztító lelki renaissance után vágyódjék. Ettől fogva kettős életet élt." 75

Wallis Jenő pozórnek látja a 80 éves Tolsztojt: "Örökké dörgött, házsártoskodott abban a magára erőszakolt modorban, amelyet Jézustól vett haszonbérbe. De ami Jézusban csupa gyönyörű poézis, az őnála unalmas reminiscencia. Minden sora olyan benyomást tesz, mintha egy hasbeszélő az evangéliumot recitálná. S hiába ismerünk rá az evangélium szövegére, mégis azt érezzük, hogy itt valaki a szentírást profanálja.

Mi marad meg tehát az öregúrból, ha lehámozzuk róla mindazt, ami nem egyéniség, hanem kölcsönvett ócskaság? Egy rossz filozófus, akinek rögeszméje, hogy megjavítja a világot. De a világ elég jó, s ezt Tolsztoj is érzi, mert írásaival előbb meg kell rontania a világot, hogy aztán a nagy javító szerepében tetszelegessen." 76

1910-ben távirati tudósítások jelennek meg Tolsztoj utolsó napjairól majd haláláról.

1928-ban Kosztolányi Dezső így összegzi Tolsztoj el-
lentmondásos lényét az Új Időkben: "Korhely és szent. Kato-
na és békebarát. Vadász és állatvédő. Európai és ázsiai.
Író, aki a világsajtó riportereinek környilatkozatot ad, s
apostol, aki a fényképészek sorfala előtt áldja meg a mu-
zsikokat. Gazdag és szegény. Forradalmár és családapa.
Gróf és paraszt. Pogány, aki imádja az életet, s keresztény,
akit a Szent Szidónus nem akar eltemetni." 77

1928 után mindössze 7 cikk jelent meg Tolsztojról,
de ezek többnyire egy-egy művével foglalkoznak.

Tolsztoj pedagógiáját természetesen értékeli a Kemény
Ferenc által szerkesztett Magyar Pedagógiai Lexikon /1934/
és az 1979-ben megjelent Pedagógiai Lexikon is /főszerkesz-
tő: Nagy Sándor/. Érdekes összevetni a két értékelést.
A 34-es lexikon szűkszavú, tényközlő. Szerinte Tolsztoj
pedagógiáját az ideális anarchista szellem jellemzi és út-
törője a szabad művelődési eszménynek és a szabad iskolá-
nak. Ez az értékelés - néhány szó eltéréssel ugyanígy meg-
van a 79-es lexikonban is. Ez azonban már kitér Tolsztoj
metodikájára is. Azzal azonban nem értek egyet, hogy Tolsz-
toj igen szűkre szabta az iskolai oktatás tartalmát -, hi-
szen láttuk, hogy mennyi mindennel foglalkozott iskoláiban,
és Ábécéskönyvét is jól használták 1917-ig az orosz elemi
iskolákban.

Mindkét lexikon kiemeli humanitását, gyermekszeretetét és a szabad nevelésről vallott nézeteit.

A magyarországi Tolsztoj-kép illetően ismeretében nézzük meg, mennyire ismerik Tolsztoj pedagógiáját hazájában.

Mint tudjuk, Csernisevszkij 1862-ben részletező bírálattal válaszol Tolsztoj kérésére a Jasznaja Poljana című folyóirat kapcsán. Ebben kimutatja Tolsztoj pedagógiájának ellentmondásos voltát, helyenként eléggé szenvedélyesen fogalmaz - jogosan -, amikor azt olvassa a folyóiratban, hogy sem előttünk sem utánunk nem tudhatja senki, mit és hogyan kell tanítani - mi sem tudjuk. Csernisevszkij azonban a folyóiratban leírtakat bírálja, és tudjuk, hogy ez nem egyenlő Tolsztoj gyakorlatával. Nem is ismerhette még akkor Tolsztoj teljes pedagógiáját - beleértve tankönyveit, és a 70-es években alkotott elméletét. Ezért a szigorú bírálat.

1908-ban - az író 80. születésnapját ünnepeelvén - írja Lenin híres cikkét: Lev Tolsztoj mint az orosz forradalom tükre címmel, és írásában nem csupán az 1905-9-es periódusra gondol, hanem "Tolsztoj korának" nevezi az 1861-től 1905-ig terjedő korszakot, mely tulajdonképpen a tolsztoji pedagógia időszaka. Lenin jól látja, hogy Tolsztoj a szabad nevelés hirdetésével nemcsak a pedagógiát forradalmasította, hanem azzal, hogy a gyermeki lelket fel akarta szabadítani mindenféle kényszer alól, ahhoz is hozzásegítette az orosz embert, hogy fellázadjon mindenfajta kény-

szer és hatalom ellen. Tolsztoj ugyan azt hirdette, hogy "Ne szállj szembe erőszakosan a gonosszal, mert erőszak csak erőszakot szül", de ő maga is szembeszállt nem egyszer, amikor tiltakozó levelet írt a cárnak, amiért száműzetésben részesíti azokat a hívőket, akik az ő hitére hallgatva megtagadták a katonai szolgálatot, vagy amikor bebörtönözték Tolsztoj tiltott könyveinek terjesztőit.

1908-11 között Lenin még két cikket ír Tolsztojról: Tolsztoj és az orosz társadalom és Tolsztoj történelmi jelentősége címmel. Mindkettőben nagyra becsüli Tolsztoj tevékenységét, és elismerően szól írásainak hatásáról. 1910-ben, Tolsztoj halálakor ezt írja Lenin: "A forradalom előkészítésének időszaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében.

Tolsztojt, a művészt még Oroszországban is törpe kisebbség ismeri csak. Hogy nagy alkotásait valóban mindenki tulajdonává tegyük, harcra van szükség, harcra a milliókat és tízmilliókat sötétségre, elnyomásra, kényszermunkára és nyomorúságra kárhóztató társadalmi rend ellen, szocialista forradalomra van szükség...

Tolsztoj leginkább az 1861-től 1904-ig tartó évek embere s mint ilyen, megdöbbentő plaszticitással szötte be alkotásaiba mint művész, gondolkodó és prédikátor egyaránt, az egész első orosz forradalom sajátos történelmi jellegének vonásait, e forradalom erejét és gyöngeségét." 78

1923-ban P. I. Birjukov gondozásában jelent meg Tolsztoj életrajza. Ez volt az első átfogó Tolsztoj értékelés. Ezt követően 1978-ban jelenik meg a Progressz - Gondolat kiadásában Viktor Sklovszkij Tolsztoj monográfiája. Ő a pedagógus Tolsztojról ezt írja: "Tolsztoj kísérlete, hogy Jasznaja Poljanában csodát műveljen, kudarcot vallott. Felismerte a nép bámulatos tehetségét, óriási alkotói képességét, látta, hogy a nép meg tudja érteni, amit ő csinál, de nem tudott semmit se tenni a nép érdekében, mert nem nyúlt hozzá az állam alapjaihoz... Félig öntudatlanul meghátrált, író lett, végképp behúzódott a "bolthajtásos szobába"; hosszú időre húzódott vissza, de a vitát nem adta fel, mert az ő tolla által maga az élet folytatta a nagy pert." 79

1982-ben Kortársak Lev Tolsztojról címmel gyűjtemény jelenik meg szintén a Progressz - Gondolat kiadásában, melyben 17 cikk, tanulmány és ismertetés lát napvilágot - emlékekről, találkozásokról, de a pedagógus Tolsztojt egy sem említi.

A Szovjetunióban jelenleg is érvényben lévő Pedagógia-történet jegyzet - Isztorija pedagogiki 1974-ben kerül kiadásra Moszkvában a magyar Tankönyvkiadónak megfelelő "Proszvescsényije" gondozásában. A jegyzet 23. fejezete /244-251. l./ foglalkozik Tolsztoj pedagógiájával többnyire az ismertetés szintjén. Részletes leírást olvashatunk benne Tolsztoj iskolájáról, a szabad nevelés lényegéről, alig valamit didaktikai elveiről, valamint az Abécéskönyvről.

E rövid ismertetés is elég sok Tolsztoj idézetet tartalmaz, de pedagógiájának értékelése, bírálata teljesen hiányzik belőle.

Az évforduló tiszteletére a Szovjetszkaja Pedagogikában két terjedelmesebb tanulmány jelent meg - Goncsarov és Ravkin írásai - a két tanulmánnyal már foglalkoztam a korábbi fejezetekben. A Magyar Pedagógia nem közölt sem 1978-ban, sem 1979-ben semmiféle megemlékezést Tolsztojról.

A Szovjet Irodalom viszont 1978-ban a 9. számát teljes egészében Tolsztoj emlékének szentelte. Ebben megjelent többek közt Szovjet írók a nagy elődről címmel három írás Tolsztojról.

Makszim Gorkij: "Én, aki nem hiszek Istenben, miért, miért nem, nagyon óvatosan, kissé félénken nézek rá, csak nézek, és azt gondolom magamban:

Ez az ember Istenhez hasonló!" 80

Leonvid Leonov Emlékbeszéd Tolsztojról című írásában ez áll: "Tolsztoj népies tanító elbeszélései nem egyéni, mondjuk családi problémákat vizsgálnak, nem is olyan hálásztathatatlan kérdéseket, mint a művészetek vagy akár a nevelés, hanem a haladás elsőrendű hivatásával, az emberiség általános boldogulásával foglalkoznak." 81

Szergej Zaligin pedig Ő maga az élet címszó alatt ad hosszabb fejtegetést Tolsztoj realista ábrázolásmódjáról.

Az évforduló kapcsán a Szovjet Irodalom körkérdést adott közre korunk néhány nagy írója számára: Mit adott önnek Tolsztoj művészi világa?

A válaszokat A ma_írói_vallanak_címszó alatt összegezték.

Érdekességként összegyűjtöttem néhány találó megjegyzést, melyek az említett folyóirat 130-139. oldalán található:

Henri Troyat - Franciaország

"Véleményem szerint nem egy, hanem legalább száz Tolsztoj létezik, akik azonban egy emberben öltenek testet. És Tolsztoj egyik "én"-je állandó ellentmondásban van a másikkal. Aszkéta akart lenni, de forró, nyughatatlan vére öregkorában sem hagyta, hogy az önmegtartózkodás lelki örömeinek adja át magát. A boldogító szegénységet szeretne volna megismerni, de nem volt hozzá bátorsága, hogy nélkülözéseknek tegye ki családját. S amikor elhatározta, hogy többé nem keres pénzt, hozzátartozói jóvoltából továbbra is bőségben élt.

... S ha néhány bűnöző tragédiája az, hogy nincs büntetése, akkor Tolsztojé az, hogy nem tudott attól a jóléttől megszabadulni, amelyet megtagadott. Tolsztoj az az ember, aki azért szerencsétlen, mert szerencsés.

... Hosszú élete során Tolsztoj volt cigánylányokat és bort szerető fiatalember, kártyajátékos, katona, földbirtokos, férj, családfő, az egyház hű fia, a vallás megdöntője, próféta, aszkéta, pedagógus, mágus, a művészet becsmérője és zseniális író. Ebben a változatosságban van az ereje. Az emberiség Tolsztoj műveiben önmagára ismer, mert ő - de csak ő - maga volt az emberiség."

Zdeněk Plukař - Csehszlovákia

"... elsősorban a műveiben rejlő hatalmas erkölcsi páto-
szával, szerzői bátorságával mindenkinél erősebben hatott
rám... Tőle tanultam, hogy hőseimet ne kapcsoljam össze
egy előre kigondolt, változatlan mesével, hanem épp for-
dítva: tegyem számukra lehetővé, hogy az írás folyamán jel-
lemük logikájával hassanak a szerzőre..."

Hemingway mondta valamikor: "Én nagyon szerényen kezdtem
az írói pályát - legyőztem Turgenyevet. Aztán - jóval na-
gyobb erőfeszítés árán - legyőztem Maupassant-t. Két menet-
ben mérkőztem döntetlenül Stendhallal, ám az utolsó menet-
ben mintha pontozással győztem volna. De senki és semmi nem
kényszeríthet arra, hogy szorítóba álljak Tolsztojjal, fel-
téve, hogy meg nem örülök vagy hasonlíthatatlan tökéletes-
ségre teszek szert."

Fernando Namora - Portugália

"A legmélyebb Tolsztoj-i dráma, az erkölcsi tisztaságra
való törekvés és az élet szennyvízcsatornáiban való elme-
rülés közötti kontraszt adja magasztosságát, a portugál
nép pedig kedveli a drámaiságot; a különböző Tolsztoj-hő-
sök arcképcsarnoka - az úr és a szolga, a tékozló és a fős-
vény, az idealista és a számító, a féktelen és a szembe
nem szálló - meglepően egybevágnak a bonyolult portugál való-
sággal."

Dolores Medio - Spanyolország /tanárnő/

"Akkoriban még nem tudtam róla, hogy regényíró. A tanítás annyira betöltötte az életemet, hogy nem maradt időm az ő műveit olvasgatni. Tolsztoj azonban az akkor új iskolának nevezett tanítás hirdetőjeként betört tanárnő-életembe.

A II. Spanyol Köztársaság napjait éltük. A mi fiatal nemzedékünk feladata volt az új nevelésfilozófia terjesztése.

Ekkor került a kezembe a Jasznaja Poljana párizsi kiadású fordítása és Charles Baudouin Neuchâtelben kiadott könyve: Tolsztoj, a pedagógus. Ezekből a művekből állt pedagógiai olvasmányadagunk magva.

A tolsztoji szellem - írja Baudouin - érdekes pedagógiai magánkísérletek formájában jelentkezett először Oroszországban. Míg más országokban az Új iskolák elkövették azt a hibát, hogy nem a munkásgyermek, hanem csak a sors dédélgetett kedvencei számára voltak hozzáférhetőek, addig Oroszországban az 1917-es forradalom után olyan népi iskolák jelentek meg, melyek a Jasznaja Poljana-it mint elődjüket követték. Tolsztoj hatása az új kommunista iskolákban is jól megfigyelhető. "Lunacsarszkij pedagógiai koncepciója - írja Lorenzo Fillo -, Lunacsarszkijé, aki a forradalom után elvállalta az iskolák újjászervezését, legtöbb kritikusa szerint a tolsztoji "realizmus" és az amerikai "pragmatizmus" szerencsés keveréke."

Robert Crichton - USA

Apja is író, ezt mondja fiának: "... vagy próbálj meg úgy írni, mint Tolsztoj vagy fessél húsvéti tojásokat orosz módra. A helyedben én nem törődnék bele, hogy egész életemre törpe maradjak.

Tolsztoj tehetsége, lelkének magas szárnyalása nem megsemmisített, hanem fölszabadított... Ráébredtem, hogy nekem egyáltalán nem kell Lev Tolsztojjá lennem, csak arra kell törekednem, hogy mindazt adjam, amire Robert Crichton /vagyis én!/ képes."

James Aldridge - Anglia

"Tolsztoj egyike azon kevés íróknak, akiknek nincs szükségük emlékművekre, hogy fennmaradjon a nevük. Irodalmi munkássága - az emlékműve. És ha mi valamennyien megemlékezünk születésének 150. évfordulójáról, akkor ez azzal magyarázható, hogy fölismertük, tennünk kell valami olyat, ami emlékeztet bennünket arra, hogy Tolsztoj ma éppolyan élő, amilyen a múltban volt, és amilyen mindig is lesz, mindig, amíg az emberek fognak tudni olvasni, amíg a férfiak és a nők képesek lesznek szeretni, nevetni, sírni, szenvedni, és elkeseredetten próbálják megérteni egymást."

Az író csodája címmel jelent meg a folyóirat 75-92. oldalán Mai magyar írók válasza a szerkesztőség 3 kérdésére: Melyik Tolsztoj-hős áll önhöz legközelebb és miért? Véleménye szerint mai Tolsztoj értékelésünkben milyen szerepe van annak az időbeli távlatnak, amely korunkat Tolsztoj

korától elválasztja? A tolsztoji alkotásmód mely jellegzetessége adott kulcsot önnek az életmű értékeléséhez?

Balázs József:

"Éppen az ő munkássága és élete nyújtja számunkra is a tanulságot: az életet nem lehet olcsón és könnyedén megúszni, a létezés értelmét kell keresnünk, akár az ő hősei. Tévedhetünk is persze, de mégis lelkiismeretünk szerint cselekedtünk."

Cseres Tibor:

"Fiatal voltam, amikor a Háború és béke és a Mindennapra a kezembe került. Megszédített és felemelt, levert és megrészegített. Elvette kedvem az élettől, s célt adott - vitorlát húzott fölém, s eltörte az árbócot fölöttem. Tolsztoj tette ezt velem vagy saját ifjúi korom?

Akkor tanultam meg minden szellemi tevékenység végső vigaszát:

"Az igazi tudás önálló."

Dobos László:

"... Tolsztoj egész életében önmagát írta. De hányféle alakban? Kilencven kötetnyi életművében Tolsztoj hányféle helyzetben, hányféle hősében van jelen? Teste-lelke szövevény lett, hajszálereivel beleágazott az orosz társadalom földjébe, s szívta magába a romlás nedveit. "Tolsztoj a legnagyobb mértékben elítélte az 1905-ös év eseményeit, s még jobban elítélte volna 1917-et. De egyike volt leghatékonyabb szellemi előidézőinek"- írja Lenin.

... Tolsztoj az ember erkölcsi felelősségét fogalmazza s bizonyítja egész életművében. Itt és ezzel válik egyetemes jelentésűvé, ér el mindenkihez, nemzetekhez, népekhez, az emberiséghez."

Fábry Zoltán:

"Tolsztoj vonata az örökkévalóságból jön és a halhatatlanságba fut. Asztapovo egy perc, de ki ismer e kis állomásnál nagyobb szellemi gócpontot? Mózes, Buddha és Jézus itt találkoznak Spinozával, Pascallal és a cseh Chelčickývel. A síneken történelem dübörög. Rousseau a francia és Tolsztoj az orosz forradalom előfutára; Romain Rolland, korunk elnémult lelkiismerete, Tolsztoj nélkül éppúgy elképzelhetetlen, mint Gandhi. Mi kell még? Egy perc, de ez az egy perc még ma is terhes az örökkévalóságtól."

Dobozy Imre:

"Az egyetlen, megváltó, nagybetűs Igazságig, bármily küszködve kereste is az odavezető utat, Tolsztoj soha nem jutott el. A lét sokjelentésű igazságait azonban nála mélyebben, szuverénebb módon kevesen ismerték. Ma is elképeszt, mennyi emberit tudott, színéről-fonákjáról."

Fekete Gyula:

"Amit Tolsztoj a széppróza anyanyelvén fejezett ki, abban érzem a legtisztább érlelődést. Amit a fogalmak nyelvén közölt, azt bizony megviselte az idő."

Herceg János:

"Tolsztoj nagyságát nem csökkentette a száz év, ami azóta telt el, hogy belenőtt a világirodalomba. Az idő igazolta őt, a forradalmi átalakulás válasz volt azokra a nyugtalan, bűntudattal teli kérdésekre, amelyekkel a maga korát faggatta az emberi egyenlőségről és az élet értelméről. Az ő géniusza nélkül egész szellemi életünk másként alakult volna."

Illés Endre:

"Huszonéves voltam, amikor először olvastam a Háború és békét. A hatása romboló, megsemmisítő volt. Hetek alatt összeroskadt, amit addig a világirodalomból megismertem. Csak az ifjúság ilyen hűtlen és igazságtalan - olyasmit éreztem: Tolsztoj feltépte minden más könyv artériáit, vérük elfolyt, fehérek lettek, mint a holtak. Aligha tudtam volna pontosan elmondani, mi rendítette meg ennyire. Nem csak irodalmi élmény volt, másfajta megrendülés is. Legizgalmasabb megfogalmazása mindannak, ami az egyik embert oly szorosan a másikhoz köti, ami jóvátehetetlenül elválasztja őket, egyéni életük és együttélésük örvényei; erőfeszítés, csömör, bukás, zsúfoltság, ijesztő lélegzetvétel, félelmetes légnyomásváltozások. Nyugalom és dúltság, rendíthetetlenség és alázat, s mindenben a nagy, legnagyobb méretek - az első hetekben s még jó sokáig ez részegített meg."

Jókai Anna:

"... a hatás volt élete és művészete alapcélja. Talán csak azt fájlalná ez a haláláig küzdő és változó óriás, hogy sokan öngazolásra használják az érdeklődés fénykörébe állított hősöket, a formáló, kritikus és tudatos életjavítás helyett."

Ördögh Szilveszter:

"Gróf és paraszt. Könyörtelenül realista és megszállottan hívő. Szenvedést okozó és szenvedő. Megbotránkoztató és megbotránkozó. A kételkedés hőse és a bizonyosságok mártírja. Földi szent és evangelista forradalmár. Ember a tizenkilencedik században.

Századunk embere téved, ha Tolsztojt naivnak, csupán hívőnek tartja. Mivel Tolsztoj mindenekelőtt cselekedett. És nem csak írással! Megtagadta osztályát, származását, rangját, családját, vele született szokásait. Ez az ember megdöntötte önmagában a feudalizmus Istentől, cártól szentesített "igazságát". Ez az ember föllázadt önmaga ellen - akár a dekabristák a jogokat bitorló hatalom ellen.

Tolsztoj tudta: hogy változtathasson - változnia kell. És a változást önmaga, osztálya leleplezésével kell kezdenie. Tolsztoj szándékai közül első a kiábrándítás volt."

Rácz Olivér /Pozsony/:

"Tolsztoj: tanulság. Egyenértékű a történelem tanulságaival: a történelem tanulságai is akkor válnak egyértelműen érthetőkké, amikor már pontot, illetve kettőspontot tettek

az események után. Minden történelmi korszak kezdet volt valaha. Tolsztoj tehát kezdet volt; kimondott valamit, amit ki kellett mondania."

Szabó Magda:

"... Ma már nem tudok választani fő- és mellékalakjai között, csak művészetét bámulom - az író szemével olvasok, s a műben nem önmagamot keresem, saját gondolataim igazolását, mint gyerekként, hanem a művészt, aki művével megajándékozott, eszközeit elemzem, egyszerre vagyok nyomozója és áldozata, hisz kezében az oldás és a kötés, azt tesz velem olvasás közben, amit kíván, s hasztalan próbálok nyomára jutni alkotása csodájának."

E fejezet kapcsán megpróbáltam átfogó képet adni Tolsztoj magyarországi fogadtatásáról - elsősorban pedagógiai tevékenységéről, de ha Tolsztojról, a pedagógusról beszélünk, akkor sosem szabad elfelejtenünk, hogy ő elsősorban - és lelke legmélyéig - művész volt, és a művészi alkotások megértése az alkotó, az ember ismerete nélkül lehetetlen. Ezért tartottam szükségesnek néhány vélemény közzétételét, melyek Tolsztojra, a művészre és az emberre vonatkoznak.

Tolsztojt minden érdekelte, ami újszerű, amivel előbbre vihetett a kultúra, a művészet, a művelődés ügyét. A világirodalom legnagyobbjai közül először hallott pl. Adyról. Könyvtárában Jókai és Mikszáth mellett ott voltak Ady első verseskötetei is. A rózsahegy szarmazású, Nagykőrösön és Sopronban diákoskodó Makoviczky Dusan - Tolsztoj utolsó éveiben háziorvosa és legbizalmasabb barátja - fordította le Ady nem egy versét az orosz irodalom géniuszának.

Befejezésül hadd álljon itt Ady kiadatlan Tolsztojnekrológjából néhány sor:

"Meg nem váltott bennünket, de sokszor megszelídített és megvigasztalt. Arca, a nemes, szép apostol-arc ott ragyog az emberiség előtt időtlen-időkéig... Boldogtalan volt a mi boldogtalanságunk miatt. Nagy volt, szomorú volt, jó volt s szépen ért célt: EMBER VOLT." 82

Idézetek címjegyzéke

- 1./ Tolsztoj, L. Ny. művei 3. köt. 859. l. Magyar Helikon, Bp. 1965.
- 2./ u.o. 861.
- 3./ in Troyat, Henri: Tolsztoj élete. Ford. Réz Ádám. 36. l. Gondolat, Bp. 1967.
- 4./ u.o. 37.
- 5./ Tolsztoj, L. Ny. művei 1. köt. 51. l.
- 6./ Tolsztoj, L. Ny.: Egy élet önvallomásokban. 1. köt. 76. l.
- 7./ Tolsztoj, L. Ny. művei 10. köt. 613. l.
- 8./ in Troyat, Henri ismertetett műve. 38. l.
- 9./ u.o. 245. l.
- 10./ u.o. 245. l.
- 11./ u.o. 269. l.
- 12./ Büchler Hugó: Rousseau és Tolsztoj. Népművelés, 1912. VII. évf. 406-416. l.
- 13./ u.o.
- 14./ u.o.
- 15./ u.o.
- 16./ in Kováts Gyula: Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés. 78. l. Tankönyvkiadó, Bp. 1978.
- 17./ u.o. 71-72. l.
- 18./ in Troyat Henri ismertetett műve. 269-270. l.
- 19./ Krupszkaja, N. K. Válogatott pedagógiai tanulmányai 2. kiadás, 24. l. Tankönyvkiadó, Bp. 1952.
- 20./ A nevelés története II. 336. l. Szerkesztette: Dr. Tóth Gábor. Tankönyvkiadó, Bp. 1984.
- 21./ in Kováts Gyula ismertetett műve. 76. l.

- 22./ Dr. Ágoston György: Neveléstudomány, 10. 1. Tankönyvkiadó, Bp. 1973.
- 23./ in Kováts Gyula ismerttetett műve. 79.1.
- 24./ Dr. Ágoston György ismerttetett műve. 14. 1.
- 25./ in Kováts Gyula ismerttetett műve. 76. 1.
- 26./ u.o. 77. 1.
- 27./ u.o. 79. 1.
- 28./ u.o. 79. 1.
- 29./ Tolsztoj, L. Ny. művei 9. köt. 44. 1.
- 30./ u.o. 9. köt. 31. 1.
- 31./ Tolsztoj, L. Ny. művei 10. köt. 96. 1.
- 32./ u.o. 118. 1.
- 33./ u.o. 106. 1.
- 34./ in Kováts Gyula ismerttetett műve. 88. 1.
- 35./ u.o. 91. 1.
- 36./ u.o. 91. 1.
- 37./ Chmaj, Ludvik: Utak és tévutak a huszadik század pedagógiájában. 347. 1. Gondolat, Bp. 1969.
- 38./ u.o. 157. 1.
- 39./ in Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája, 97. 1. Tankönyvkiadó, Bp. 1966.
- 40./ Lenin, V. I.: Válogatott művek II. köt. 579. 1. Szikra, Bp. 1949.
- 41./ Péterfy Jenő összegyűjtött munkái III. köt. 67. 1. Franklin-Társulat, Bp. 1903.
- 42./ u.o. 71. 1.
- 43./ Módszertani útmutató a szülői munkaközösségek működéséhez. 41. 1. Hazafias Népfront, Bp. 1979.
- 44./ in Rápolthy Viktor: Tudunk-e fegyelmet tartani? Népszabadság, 1979. okt. 24. 6. 1.

- 45./ Varga Zoltán: Erőszak, verés, megalázás, Köznevelés, 1978. 1. sz. 4. l.
- 46./ in A pofon és a fegyelem. Népszabadság, 1980. ápr. 23. 6. l.
- 47./ u.o.
- 48./ in Troyat Henri ismertetett műve. 389. l.
- 49./ u.o. 399. l.
- 50./ u.o. 399. l.
- 51./ in Tóbiás Áron: Tolsztoj, a tankönyvíró. Család és iskola. 1961. 1. sz. 16-18. l.
- 52./ Tolsztoj, L. Ny. művei 10. köt. 152. l.
- 53./ Pedagógia I. 147-149. l. Szerkesztette: Dr. Szabó Károly. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- 54./ u.o. 88-89. l.
- 55./ Göncsarov, Ny. K.: Tolsztoj-pedagóg-humanizst. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978/9. 106. l.
- 56./ in u.o. 108. l.
- 57./ in u.o. 109. l.
- 58./ in u.o. 110. l.
- 59./ in Ravkin, Z. I.: Problemü dukovnogo razvityija licnosztyi rebjonka v pedagogicseszkom naszlegyjiji L. Ny. Tolsztojo. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978/9. 120. l.
- 60./ in u.o. 122. l.
- 61./ in Csernisevszkij válogatott pedagógiai írások. 172. l. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp. 1953.
- 62./ in u.o. 179. l.
- 63./ u.o. 182-183. l.
- 64./ Pedagógia I. 115. l.
- 65./ in Kováts Gyula ismertetett műve. 83-84. l.
- 66./ u.o. 83. l.
- 67./ u.o. 83. l.

- 68./ Pedagógia I. 121.1.
- 69./ Szabó Miklós: Tolsztoj mint pedagógus értékeléséhez. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. 407. l.
- 70./ in Kornis Gyula: Tolsztoj mint pedagógus. Magyar Pedagógia, 1911. XX. évf. 1. sz. 77. l.
- 71./ Kováts Gyula ismertetett műve. 109. l.
- 72./ Költő és próféta. A magyar sajtó Tolsztojról. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1978. 31-37. l.
- 73./ u.o. 52. l.
- 74./ u.o. 96. l.
- 75./ u.o. 104. l.
- 76./ u.o. 123. l.
- 77./ u.o. 342. l.
- 78./ Lenin: Az irodalomról in Krupszkaja ismertetett műve. 166. l.
- 79./ Sklovszkij, Viktor: Tolsztoj, Progressz-Moszkva, Gondolat-Bp. 1978. 217-218. l.
- 80./ Szovjet írók a nagy elődről, Szovjet Irodalom, 1978. 9. sz.
- 81./ u.o. 60. l.
- 82./ Ady kiadatlan Tolsztoj nekrológja, Uj Irás, 1963. 6. sz.

Felhasznált irodalom

- 1./ Ady kiadatlan Tolsztoj nekrológja. Uj Irás. 1963. 6. sz.
- 2./ Dr. Ágoston György: Neveléselmélet. Tankönyvkiadó, Bp. 1973.
- 3./ A nevelés története. Szerkesztette: Dr. Tóth Gábor. Tankönyvkiadó, Bp. 1984.
- 4./ Berneker, Erick: Tolsztoj élete. Fordította: Benedek Marcell. Bp. 1909. Lampel R. Könyvkiadó Rt.
- 5./ Bourdeau, Jean: A jelenkori gondolkodás mesterei. Fordította: Fredericzky Mihály. Bp. 1907. MTA Könyvkiadó.
- 6./ Büchler Hugó: Rousseau és Tolsztoj. Népművelés, 1912. VII. évf.
- 7./ Chmaj, Ludvik: Utak és tévutak a huszadik század pedagógiájában. Gondolat, Bp. 1969.
- 8./ Csernisevszkij, N. G.: Válogatott pedagógiai írások. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp. 1953.
- 9./ Füst Milán: Gondolatok vázlata Tolsztoj Leóról. Szabad Hazánkért. 1956. évfolyam irod. melléklete.
- 10./ Goncsarov, Ny. K.: Tolsztoj-pedagog-humaniszt. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978/9.
- 11./ Gyuris Gizella: Rousseau és Tolsztoj kulturpesszizmizmus. Pécs, 1930. A Pécsi Tanárképző Főiskola kiadványa.
- 12./ Kiss Kálmán: Orosz realisták. Bp. 1954. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat.
- 13./ Kornis Gyula: Tolsztoj művelődéselmélete. Kultúra és Politika, 1928.
- 14./ Kováts Gyula: Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés. Tankönyvkiadó, Bp. 1978.
- 15./ Kováts Gyula: Tolsztoj szellemi öröksége. Pedagógiai Szemle, 1960. 11. sz.

- 16./ Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Bp. 1974. OSzK, XVI.
- 17./ Krupszkaja, N. K. Válogatott pedagógiai tanulmányai. Tankönyvkiadó, Bp. 1952.
- 18./ Költő és próféta. A magyar sajtó Tolsztojról. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1978.
- 19./ Lenin, V. I.: L. Ny. Tolsztojról. Cikkgyűjtemény. Bp. 1960. Kossuth.
- 20./ Lenin, V. I.: Tolsztoj mint az orosz forradalom tükre. Szikra, Bp. 1949.
- 21./ Lenin, V. I.: Válogatott művek 2. köt. Szikra, Bp. 1949.
- 22./ Lukács György: Tolsztoj és a realizmus fejlődése. Magvető, Bp. 1973.
- 23./ Majlah: Tolsztoj futása és halála. Gondolat, Bp. 1964.
- 24./ Módszertani útmutató a szülői munkaközösségek működéséhez. Hazafias Népfront, Budapest, 1979.
- 25./ Neveléstörténet. Szerk.: Dr. Komlósi Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1977.
- 26./ Neveléstörténeti olvasókönyv. Szerk.: Dr. Komlósi Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1978.
- 27./ Pásztor Arpád: Tolsztoj tragédiája. Atheneum, Bp. 1929.
- 28./ Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1966.
- 29./ Péterfi Jenő Összegyűjtött munkái 3. köt. Franklin Társulat, Bp. 1903.
- 30./ Pedagógia I. Szerkesztette: Dr. Szántó Károly. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- 31./ Pedagógia. Szerkesztette: Dr. Nánási Miklós. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- 32./ Rápolthy Viktor: Tudunk-e fegyelmet tartani? Népszabadság, 1979. okt. 24.
- 33./ Ravkin, Z. I.: Problémü dukovnogo razvityija licsnosztyi rebjonka v pedagogicseszkom naszlegyiji I. Ny. Tolsztojo. Szovjetszkaja Pedagogika, 1978/9.

- 34./ Révész Béla: Tolsztoj Leo élete. Eke Könyvkiadó Társulat, Bp. 1911.
- 35./ Rousseau: Emile, avagy a nevelésről. Tankönyvkiadó, Bp. 1978.
- 36./ Sklovszkij, Viktor: Tolsztoj Progressz Moszkva - Gondolat, Bp. 1978.
- 37./ Szabó Miklós: Tolsztoj mint pedagógus értékeléséhez. A kadémiái Kiadó, Bp, 1958.
- 38./ Szovjet írók a nagy elődről. Szovjet Irodalom, 1978. 9. sz.
- 39./ Tóbiás Áron: Tolsztoj, a pedagógus. Család és Iskola, 1961. 1. sz.
- 40./ Tóbiás Áron: Tolsztoj, a tankönyvíró. Család és Iskola, 1961. 9. sz.
- 41./ Tolsztoj album /összeállította, kiadja a Magyar-Szovjet Baráti Társaság, Bp. 1978./
- 42./ Tolsztoj, L. Ny.: Anekdoták, érdekességek életéből. Összegyűjtötte Gellért Hugó és Szini Gyula. 1-3. köt. Gutenberg Kiadó, Bp. 1924.
- 43./ Tolsztoj, L. Ny.: Az életről. Fordította: Nagy Sándor. Modern Könyvtár, Bp. 1911.
- 44./ Tolsztoj, L. Ny.: Családi boldogság. Fordította: Gellért Hugó. Gutenberg Kiadó, Bp. 1934.
- 45./ Tolsztoj, L. Ny.: Egy élet önvallomásokban. Naplólapok és levelek. Fordította: Gellért Hugó /1-4. köt./ Gutenberg Kiadó, Bp. 1930.
- 46./ Tolsztoj, L. Ny.: Egy szegény asszony élete. Fordította: Száva István. Franklin, Bp. 1950.
- 47./ Tolsztoj emlékkönyv. Szerkesztette: Tóbiás Áron. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadása. Bp. 1962.
- 48./ Tolsztoj, L. Ny.: Gyónás. Tolsztoj művei 9. köt. Magyar Helikon, Bp. 1967.
- 49./ Tolsztoj, L. Ny.: Ki kitől tanuljon meg írni... Tolsztoj művei 9. köt. Magyar Helikon, Bp. 1967.

- 50./ Tolsztojt, L. Ny. levelei 1848-1910. Fővárosi Könyvkiadó, Bp. 1943.
- 51./ Tolsztojt, L. Ny.: Mindennapra. Gutenberg Könyvkiadó, Bp. 1922.
- 52./ Tolsztojt, L. Ny. művei 1-3. köt; 10. köt. Magyar Helikon, Bp. 1967.
- 53./ Troyat, Henri: Tolsztojt élete. Gondolat Kiadó, Bp. 1967.
- 54./ Török Endre: Tolsztojt - Világtudat és regényforma. Akadémia, Bp. 1979.
- 55./ Varga Zoltán: Erőszak, verés, megalázás. Köznevelés, 1978. 1. sz.
- 56./ Vejksan, V. A.: Rousseau és Tolsztojt. Szovjetszkaja Pedagogika, 1962. 6. sz.
- 57./ Világirodalmi kisenciklopédia. Gondolat, Bp. 1978.

Tartalomjegyzék

I.	Tolsztoj, a pedagógus	2. 1.
II.	Pedagógiai alapfogalmak Tolsztoj és napjaink értelmezésében	25. 1.
III.	Tolsztoj iskolája	34. 1.
	- Fegyelem és munkaerkölcs	42. 1.
	- Tolsztoj tankönyvei	56. 1.
	- A pedagógus személye	70. 1.
	- Tolsztoj és a marxista pedagógia didaktikai elvei	77. 1.
IV.	Tolsztoj-kép Magyarországon	86. 1.
	Idézetek címjegyzéke	113. 1.
	Felhasznált irodalom	117. 1.